

2761

525

4-89

2010

2002

Հրատար. Օղէսսայի Համալսարանի Հայ ուսանողների.

525 *այ*

Ե-89

ԵՐԿՐԻ ԵՒ ԵՐԿՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

ԶՐՈՅՑՆԵՐ

(ՌՈՒՍԵՐԷՆԻՑ)

ՄՈՍԿՈՒԱ.

ՏՊԱՐԱՆ ՄԿՐՏԻՉ ԲԱՐՔՈՒԴԱՐԵԱՆԻ.

1892

22813

Дозволено Цензурою. С.-Петербургъ, 16 Марта 1892 года.

2432-55

Тип. М. Бархударянъ, Москва, Мясницкая, д. настѣд. Аванова.

ԵՐԿԻՐԸ ԺԱՅԻ ՌԻՆԻ՞, ԹԷ ՈՉ.

րանի այն օրերին, երբ ես զիւղում
 ոչխարներ էի արածեցնում: Արեգա-
 կը ծագելիս դուրս էի գալիս տանից
 և մայր մանեկիս վերադառնում: Պառ-
 կում էի խօտի վերայ. չորս կողմիս
 ոչխարները արածում էին. վերեւից
 թռչունները երգում, իսկ երկնքի վե-
 րայ լողում էին ամպերը: Պառկում էի ու անշարժ
 մնում. յանկարծ քունը վրայ էր հասնում և փա-
 կում աչքերս: Երբեմն էլ մտածում էի զանազան
 բաների մասին և չէի նկատում, թէ ժամանակը ի՞նչ-
 պէս անցաւ: Ճիշտն ասած՝ այսպիսի դէպքեր քիչ
 էին պատահում սկզբում, քանի որ կարծում էի,
 թէ մեր գաւառածիկան քաղաքից դէնը ուրիշ աշխարհ
 է կայ. բայց երբ լսեցի մի անգամ ծերունիներից, թէ
 մեր գաւառը միակը չէ, այլ նրա նման 15 գաւառ
 կայ մեր նահանգում և այդ նահանգի նման 50 նա-

Հանդ կայ մեր ամբողջ թագաւորութեան մէջ—այն ժամանակ միայն սկսեցի մտածել, թէ որքան մեծ պիտի լինի մեր տէրութիւնը: Քանի՞ օրավար հող կ'ունենայ մեր տէրութիւնը, մտածում էի, եթէ մէկ կալուածատէր միայն երբեմն ունենում է մօտ 20 հազար օրավար: Բայց երբ խմացայ, որ մեր թագաւորութիւնն էլ միակը չէ աշխարհումս, այլ թուրքերն էլ ունին տէրութիւն, պարսիկներն էլ, անգլիացիք էլ, նոյնպէս թագաւորութիւն ունին գերմանացիք, ֆրանսիացիք, շվեդացիք և չինացիք, որտեղից մեզ համար թէյ են բերում—այն ժամանակ զարմանքից բերանս բաց մնաց:

Ուրեմն որքան տեղ են բռնում այդ բոլոր տէրութիւնները: Բայց դուրս է գալիս, որ դա բոլորը չէ գեռ. բացի հողից, այսինքն բացի ցամաքից կան և ծովեր, ամեն մէկը մի թագաւորութեան չափ, նոյնպէս կայ ովկիանոս ծով, որը մեծ է բոլոր տէրութիւններից, միասին վերցրած: Տէր Աստուած, այդ որքան տեղ կայ երկրիս վերայ. ո՛չ խօսքով կարելի է ասել, ո՛չ գրչով նկարագրել: Ո՞րտեղ է վերջանում այդ երկիրը, մտածում էի ես: Ո՞րտեղ է նա միանում երկնքի հետ: Այս միտքը բոլորովին դուրս չէր գալիս գլխիցս: չէնց որ սկսում էի դրա մասին մտածել, չէի նկատում, թէ ինչպէս օրը թռաւ. Աստուած վկայ, շատ անգամ մոռանում, հաց էլ չէի ուտում և ինչքան—ինչքան ինձ ձեծում էին դրա

համար... Պատահում էր, որ ուշքի էի գալիս ու տեսնում, որ արեգակը արդէն մայր է մտել և գիւղի ճրագները վառել են վաղուց, իսկ իմ ոչխարները ցիր ու ցան են եղել դաշտում: Կէս գիշերին հաղիւհազազ տուն էինք հասնում: Իսկ այստեղ սկսում էր տուրուլմբոցը:

Բայց այդ ինձ վերայ չէր ազդում. երկրի ծայրը կրկին մտքիցս չէր հեռանում: Ինքս էլ չ'գիտեմ, ի՞նչ էր պատահել ինձ: Ախր ինչո՞ւ այնպիսի մարդ չ'կայ, որ աշխարհիս ծայրը տեսած լինի—ասում էի ես: Մեզանում աշխարհ տեսած մարդիկ կան, բոլոր քաղաքները, բոլոր նահանգները ման են եկել, բայց երկրի ծայրին չեն հասել: Կարելի է մեր կողմերում չէ այդ ծայրը, այլ մի ուրիշ թագաւորութեան մէջ: Ո՛չ, այնտեղ էլ չ'կայ, մեր գիւղում մի հին ղենուոր էր ապրում, որ բոլոր աշխարհը ոտքի տակն էր առել. եղել էր Տաճկաստանում, Գերմանիայով անցել էր, Փրանսիայում էլ երկար ժամանակ ապրել էր: Ես նրան հարցրի, ասում է. աշխարհիս ծայրը չեմ տեսել:

- Հասկա Փրանսիայից դէնն ի՞նչ է:
- Այնտեղ ջուր է, ծով է, պատասխանում է նա:
- Իսկ ծովից դէ՞նր:
- Ծովից դէնը կրկին ցամաք է:
- Ուրեմն այնպիսի երկիր կամ ծով չ'կայ, որ նրանից դէնը էլ տեղ չ'լինի ղենալու:

—Ոչ—ասում է—այդպիսի տեղ չ'կայ. ես շատ երկիրներ եմ ման եկել, բայց այդպիսի բան ոչ տեսել եմ, ոչ լսել:

Սա ի՞նչ հանելուկ է... վերջնենք թէկուզ դաշտը—նա ծայր ունի: Վերջնենք նահանգը, նա էլ ունի ծայր: Նոյնպէս ամեն մի թագաւորութիւն սահման ունի և ամեն մէկ ծով ունի եզր: Հասցա ի՞նչպէս է, որ երկիրը չունի ո՛չ ծայր, ո՛չ եզր, ո՛չ սահման: Եթէ ասենք, թէ նա բոլորովին սահման չ'ունի... բայց չէ, չի կարելի, որ նա սահման չ'ունենայ. միայն Աստուած է անսահման: Բայց ո՞ր է այդ սահմանը և ի՞նչ կայ այդ սահմանից դէնը: Այսպէս ամբողջ ամառը զլուխս ճաքեցրի: Մտածում էի, մտածում, զլուխս սկսում էր պտոյտազալ և ես թքում ու թողնում էի: Գուցէ այդ զրու-թեան մէջ յաւիտեան մնայի, եթէ մի դէպք ինձ չ'օգնէր:

Սշուն էր. ես արդէն սպասաւոր էի, այլ ևս հովվութիւն չէի անում: Մէկ անգամ խոհանոցում նստած էի մեն-մենուով: Առաջիս, սեղանի վերայ դրած էր մէկ լաւ, մեծ ձմերուկ. նրա վերայ ձանձեր էին ման դալիս: Նրանցից մէկը բռնեցի, թեւերին մի կտոր թուղթ կպցրի և բաց թողեցի ձմերուկի վերայ. «դէ՛հ, քաշ տուր սայլը» — ասացի: Ծանձր սկսեց առաջ վազել. նա կը թռչէր, բայց ճրտեղ... սայլը խեղճի ուսին էր: Հազիւ-հազ ոտները քաշ

տարով նա առաջ ու առաջ էր գնում, կարծես մէկը նրա յետեւիցն էր ընկել: Ծանձիկս սողալով պտտեց ձմերուկի չորս կողմը և կրկին եկաւ նոյն տեղը, որ տեղից նրան բաց էի թողել: Հասաւ ու կրկին ըսկսեց առաջ գնալ միեւնոյն ճանապարհով, երեւի շըշկընուէլ էր բոլորովին: Բայց այս անգամ կէս ճանապարհին յոգնեց և ուժասպառ վայր ընկաւ յատակի վերայ: Երեւի խեղճի ոյժը չէր պատում սայլը քաշելու: Նորից մտածմունքի մէջ ընկայ: Նայում էի ձմերուկին և այն ճանապարհին, որտեղից գնում էր ձանձը... յանկարծ զլիւումս մի միտք ծագեց: Ի՞նչ պէս է, որ մինչև այժմ խելքս չէր կարում, ինչ յիմարն եմ եղել ես—ասացի ինքս ինձ: Կարելի է երկինքն էլ ձմերուկի նման կլոր է. կարելի է, մենք ևս ձանձի նման մաղցում ենք նրա վերայ: Եթէ այդպէս լինի, այն ժամանակ կուզես հարիւր տարի շարունակ առաջ գնայ, ծայրը չես գտնի: Զի կարելի ասել, թէ ձմերուկը ծայր չ'ունի, միայն չ'զիտենք, սկիզբն ո՞ր է և վերջը ո՞ր, որովհետեւ նա կլոր է: Մտա կարելի է ձանձին նոյնպէս թւում էր, թէ, որտեղ որ է, ծայրը կը գտնի. բայց քանի առաջ էր գնում, այդ սահմանը հեռանում էր նրանից: Այդ պատճառով ձմերուկի ծայրը չ'գտաւ և վայր ընկաւ:

Զ'զիտեմ, ինչեր անցան մտքովս այդ միջոցին և որքան ժամանակ նստած մնացի. յիշում եմ միայն, որ տեղիցս վեր թռայ և վազեցի, ուր որ աչքս

կտրում էր: Եկայ, տեսնեմ մեր աղախինը վարունկ է քաղում բանջարանոցում: Նստեցի նրա դիմացը:

— Ի՞նչ ես բերանդ բաց նստել, առ այս տոպրակը և տար խոհանոց—ասաց նա:

Տոպրակը տարայ և կրկին յեա դարձայ ու տեղս նստեցի: Վերջը չհամբերեցի. «քոյրի՛կ, ա քոյրի՛կ,» կանչեցի:

— չը, ի՞նչ կայ:

— Գիտե՞ս երկիրը կլոր է:

— Ի՞նչ...

— Երկիրը կլոր է:

— Ի՞նչ երկիր:

— Մեր երկիրը, որի վերայ ամենքս ապրում ենք: Նա կլոր է, իսկ և իսկ ձմերուկի նման:

— Ձեմ հասկանում, ինչ ես խելքիցդ դուրս տալիս: Վեր առ տոպրակը, յետևիցս ե՛կ:

Եւ մենք դուրս եկանք բանջարանոցից:

Անցաւ երկու շաբաթ: Սկզբում ուրախանում էի իմ զիւտի վերայ, իսկ յետոյ կրկին արամեցի: Չէնց որ սկսում էի ինքս ինձ հարցնել, թէ այս բանը կամ այն բանը ի՞նչպէս կը լինի, եթէ երկիրը զընտաձև է, քիչ էր մտում, որ լաց լինէի բարկութիւնից: Ամենից առաջ ես զարմանում էի, թէ ինչո՞ւ երկիրը մեզ տափարակ է թւում, քանի նա կլոր է: Եթէ նա կլոր է—մտածում էի—ուրեմն նրա վերայ առաջ պէտք է շարունակ բարձրանալ, ինչ-

պէս սարի գլուխը, իսկ յետոյ շարունակ պէտք է ցած իջնել: Ընդհակառակը՝ այդպէս չէ. մենք շարունակ տափարակ տեղով ենք գնում: Եթէ երբեմն կը պատահում են սարեր, նրանց վերայից իջնում ենք դէպի տափարակը: Բայց դրա հնարը, գոհութիւն Աստուծոյ, շուտով գտայ: Աստուած բարի տայ ծանձին. այս անգամ նա ևս ինձ օգնեց: Ես մտածեցի, երևի նրան նոյնպէս թւում է, թէ ինքը տափարակ տեղով է գնում, որովհետև նա աւելի քիչ է տեսնում ձմերուկը, քան թէ մենք երկիրը: Ամբողջ ձմերուկը նա չէ տեսնում, ինչպէս մարդիկ ամբողջ երկիրը չեն տեսնում: Նա տեսնում է միայն այն փոքրիկ տեղը, որի վերայ կանգնած է և իր շրջապատը մի վերջօկի չափ, ո՛չ աւել: Իսկ այդպիսի փոքրիկ տարածութիւնը ձմերուկի վերայ, ի հարկէ, տափակ կ'երևի, մարդուս աչքին անգամ կլոր չի երևիլ: Ուրեմն զարմանալի չէ, որ երկրի կլորութիւնը նոյնպէս չի նկատում մարդս, զարմանալի չէ, որ մեր երկիրը նոյնպէս տափարակ է թւում մարդուս: Սյդ նրանից է, որ մենք մեր չորս կողմում տեսնում ենք երկրի միայն մի փոքրիկ մասը՝ մի վերստաչափ և ոչ աւել. իսկ այդպիսի փոքրիկ տարածութիւնը աւելի տափարակ է թւում, քան թէ կլոր: Եւ եթէ սարեր են պատահում, դա նոյնն է, ինչ որ ձմերուկի վերայի բշտիկները: Թէև ծանձի համար բշտիկը կարող է մեծ երևել, բայց

ամբողջ ձմերուկի համար նա աննկատելի է: Նոյն-
պէս էլ մեր սարերը երկրիս վերայ. մեր աչքին
նորա շատ մեծ են երևում, իսկ երկրի համար նո-
քա բշտիկի նման մի բան են: Սյուպէս ես վճռեցի,
որ երկիրը նոյնպէս գնտաձև է, ինչպէս ձմերուկը,
միայն միլիօն-միլիօն անգամ մեծ ձմերուկից: Բայց
ես աւելի նեղն ընկայ, երբ սկսեցի մտածել, թէ ին-
չ՞ուրը չէ թափվում երկրի վերայից, եթէ երկի-
րը ձմերուկի նման է: Չէ՞ որ ձմերուկի վերայ ջուրը
չի կանգնի: Ի որա համար գլխիս շատ զօռ տուի,
բայց ոչինչ դուրս չ'եկաւ. չ'կարողացայ բոլորովին
այդ բանը հասկանալ: Այդ միջոցին հակառակի պէս
ուրիշ հարցեր էլ առաջ եկան. ինչ՞ուր այն մարդիկը,
որոնք ապրում են ձմերկաձև երկրի ներքին մասում,
վայր չեն ընկնում, կամ ի՞նչպէս է, որ նրանց ա-
րիւնը գլուխներին չի տալիս, չէ՞ որ նրանք գլխա-
վայր են ման գալիս: Երկար չարչարուեցի դրա վե-
րայ. անցան շաբաթներ, ամիսներ, բայց ես խելքի
մտաիկ մի բան չ'գտայ: Կարծեցի, թէ այդ բոլորը
սուտ է, թէ այդ բոլորը իմ խելքիս ծնունդն է և
երկիրը չէ կարող կյոր լինել: Վճռեցի գնալ տեր-
Օհաննէսի մօտ, գուցէ նա բացատրէ: Իսկ եթէ չը
բացատրէ... մտածեցի ես: Իսկ եթէ բացատրէ և այն
չ'ասէ, ինչ որ ուզում եմ... Եթէ ինձ ասէ սխալ
ես, ցնդուել ես գու: Էհ, թող ինչ ուզում է, լինի,
պիտի գնամ: Աղառ միջոց ձարեցի և գնացի: Տես-

նեմ՝ տերտերակինը նախասենեակում կանգնած է:
— Ի՞նչ ես կամենում—հարցրեց նա:
— Տէր-հօր մօտ եմ եկել:
— Ինչի՞ համար, ասա տեսնեք:
— Ոչինչ, այնպէս—պատասխանեցի ես:
Բայց ճիշտն ասած՝ սարսափում էի մի տեսակ.
ախր ինչպէս ասեմ նրան: Գնաց, տէր հօրը կանչեց:
Ինքն էլ այնտեղ կանգնեց: Բայց լեզուս կապ ընկաւ:
— Տրմ... ի՞նչ կայ, բարի լինի:
Իսկ ես ինքս էլ չ'գիտեմ, թէ ի՞նչ ասեմ: Վեր-
ջապէս սիրտ առայ ու ասացի՝ «ի սէր Աստուծոյ,
օգնիր տէր հայր»:
— Ասա, ի՞նչ ես ուզում:
— Մի խելք սովորեցրու ինձ:
— Ի՞նչ ես դուրս տալիս, յիմար:
— Ճիշտ որ յիմար եմ և հէնց դորա համար
էլ եկել եմ:
— Ասա վերջապէս, ի՞նչ ես ուզում:
— Խնդրեմ ասես, ի՞նչ բան է այս հօղը, մեր
երկիրը:
— Ի՞նչ...
— Երկիրը, հօղը ի՞նչ տեսակ է:
Տէր հայրը ուղղակի նայեց երեսիս, իսկ տերա-
րակինը ծիծաղեց. այնպէս ամաչեցի, որ չեմ կարող
ասել:
— Ի՞նչ հօղի մասին ես հարցնում, հօղը տե-

սակ-տեսակ է լինում—ասաց տէր Հայրը—կառոտ կամ աւազոտ, կամ սե Հոգ:

—Ո՛չ, ես այդ չեմ հարցնում, այլ մեր երկրի մասին. ի՞նչ տեսակ է նա:

—Նա սեւագոյն է: Գու ինքդ էլ տեսնում ես:

—Ա՛խ, ցաւն այն է, որ չեմ կարող հասկացընել: Ո՛չ, տէր-Հայր, այդ չեմ հարցնում, այլ ուզում եմ իմանալ թէ մեր ամբողջ աշխարհը ի՞նչ ձև ունի, ինչի՞ է նման—արկղի, դաթայի թէ ձմերուկի:

—Ճ՛րմ... տես ի՞նչ է ուզում: Այդ օրտեղից է գլուխդ մտել: Ինչի՞դ է պէտք դա:

—Լաւ, ասա, մի խորշիր:

—Ձմերուկի նման է:

Այս օր ասաց, սիրտս տեղն ընկաւ: Նայում էի նրա վերայ ու չէի իմանում, թէ ուրիշ էլ ի՞նչ հարցնեմ կամ ինչո՞ւ համար եմ եկել: Տէրտէրը նոյնպէս նայեց վերաս, մի քիչ լռեց և կանչեց սենեակը: Սենեակում նստացրեց, ընկոյզներ տուեց ինձ և սկսեց հարց ու փորձ անել. այնպէս որ բոլորովին բացուեցայ: Հիմա բոլորը կ'իմանամ—ասացի ինքս ինձ:

—Տէր Հայր, եթէ երկիրը կտր է, ինչո՞ւ նրա վերայի ջուրը չի թափւում և մարդիկ վայր չեն ընկնում:

—Ինչու վայր չե՞ն ընկնում—հարցրեց նա:

—Այո՛:

Տէր Հայրը մտաւ միւս սենեակը, մի ինչ որ արկղից հանեց քարի նման մի սե բան և բերեց:

—Գիտե՞ս սա ինչ է—ասաց:

—Ո՛չ չգիտեմ:

—Սրա անունը մագնիս է. սա մի այնպիսի քար է, որ երկաթը գէպի իրեն է ձգում: Եւ ճշմարիտ, նա վերցրեց բանալին, մօտեցրեց մագնիսին, իսկ բանալին կաւ և քարի վերայ ուղիղ կանգնեց, ինչպէս մարդը գետնի վերայ:

—Դէ՛հ, հիմա պոկիր բանալին—ասաց տէր-Հայրը:

Ես, ձգեցի, կարծում էի հեշտ կը լինի, բայց չէ. հազիւ-հազ կարողացայ նրան բաժանել քարից: —Հիմա էլ տակից մօտեցրու, —ասաց նա:

Մօտեցրի թէ չէ, բանալին ձեռիցս դուրս պրծաւ և կրկին կաւ մագնիսին ու այնպէս կախուած մնաց: Այս ինչ տեսիլք է. նայում եմ—նայում, չը լինի թէ մի բան կայ քսած բանալիին կամ քարին, ո՛չ բոլորովին չոր է: Բանալին պոկում եմ, նորից մօտեցնում, կրկին կպչում է քարին, կարծես՝ խլում են ձեռիցս, կարծես բանալին ինքն է ուզում դուրս պրծնել ձեռիցս: Մօտեցնում եմ տակից, վերեւից, այս կողմից, այն կողմից—բանալին քարի վերայ կանգնում է և վայր չէ ընկնում, մինչև յետ չեմ քաշում: Կատարեալ հրաշք: Այս մագնիսը տեսնելով՝ ես մոռացայ երկիրը, բայց տէր-Օհաննէսը ինքը յիշեցրեց:

—Մի, տեսնում ես—ասաց նա: Մեր ամբողջ երկրագունդը այս քարի նման մազնիս է, զեռ սրանից էլ լաւը. սա միայն երկաթն է ձգում զէպի իրեն, այն էլ մէկ փոքրիկ կտոր, իսկ երկիրը զէպի իրեն ձգում է՝ մարդկանց, գաղաններին, աները, ջուրը և ամենը, ինչ որ գանվում է երկրի վերայ: Նէնց այդ իսկ պատճառով նրա վերայից ջուրը չէ թափւում և մարդը վայր չէ ընկնում: Երկրի ամենաներքին մասում ապրողներն անգամ փոյր չեն ընկնիլ, ինչպէս այս բանալին, որ կախուած է զլիսավայր: Բացի դրանից՝ եթէ մարդիկ իրենք կամենան երկրից բաժանուել, օրինակ, թէ ուզենան զէպի վերցատիկ, չեն կարող շատ բարձրանալ, որովհետեւ երկիրը զէպի իրեն է քաշում նրանց. այդ պատճառով նրանց ոտները իսկոյն կը զիպչեն գետնին: Առհասարակ մենք ասում ենք այդ նրանից է, որ մարդը ծանր է, որ նրա մջ շատ ծանրութիւն կայ: Բայց ծանրութիւնը առաջ է գալիս նրանից, որ երկիրը ձգում է զէպի իրեն:

Փառքդ շառ, Աստուած. աչքերս բացուեցան և ամեն ինչ ցերեկուայ լոյսի նման պարզուեց ինձ համար: Ափաշկարայ տեսայ, որ երկիրը անշուշտ կլոր է. բայց էլի շարունակեցի հարց ու փորձը:

—Հապա ինչո՞ւ նա տափարակ է թւում, ինչո՞ւ միանգամից չէ երևում, որ նա կլոր է:

—Դու ո՞րքան տարածութիւն կարող ես տեսնել չորս կողմից—հարցրեց տէր-հայրը:

—Մի վերստի չափ:

—Տես՝ որ մի վերստաչափ, իսկ եթէ տեսնէիր մինչև անգամ տասը վերստի չափ, էլի ամբողջ երկիրը չէիր կարող նկատել, որովհետեւ նա ձմերուկ չէ, նա հազար վերստից աւել է: Եթէ նրա համար մի գօտի շինէինք, 37 հազար վերստ երկարութիւն կ'ունենար: Մի ամբողջ տարի է հարկաւոր նրա չորս կողմը ման գալու համար:

Ուրեմն ի՞նչպէս կարող է մարդ ամբողջ երկիրը տեսնել, այն էլ նրա վերայ նստած: Ուրիշ բան է, եթէ մարդ թռչէր հեռու, օրինակ, մինչև լուսնի մօտը, այն ժամանակ կը տեսնէր, որ երկիրը կլոր է, իսկ նրա վերայ մնալով նա տեսնում է միայն այն, ինչոր իր քթի-տակն է մի վերստաչափ հօղի կտոր, ոչ ամբողջ երկիրը:

Իսկ այդ չնչին տարածութիւնը իր փոքրութեան պատճառով տափարակ է երևում: Չէ՞ որ ձմերուկի այն մասը, ուր նստած է ծանձը, նոյնպէս տափակ է թւում, թէպէտ ձմերուկը կլոր է:

Տես, մտածեցի ինքս ինձ. տէր հայրը նոյնն է ասում, ինչ որ ես կարծում էի:

—Հապա ինչո՞ւ այն մարդոց արիւնը, որոնք երկրագնտի ներքին մասումն են ապրում, զլուխներին չի տալիս—հարցրի ես: Չէ՞ որ նրանք զլիսավայր են ման գալիս:

— Ինչու նրանց արիւնը գլխներին չէ տալիս—
Հարցրեց նա:

— Սյոն:

— Ահա ինչու: Արիւնը ձգտում է դէպի երկիրը, ինչպէս և բոլոր առարկաները, որոնք գտնվում են նրա վերայ: Իսկ երկիրը ամեն տեղ մարդու ոտի տակին է, ոչ գլխի վերևը: Ուրեմն արիւնը ամեն տեղ դէպի ոտներն է քաշվում: Ահա ինչու արիւնը մարդու գլխին չէ տալիս: Վերջապէս ո՞րն է ձմերուկի վերին մասը և որը ներքին մասը: Եթէ ձմերուկը կոթից վերջնես, բռնած տեղը կրլինի վերին մասը, իսկ եթէ կոթը ներքև շուռ տաս, այն, որ վերին մասն էր, այժմ ներքին կը դառնայ: Նոյնպէս և երկիրը: Այ, դու կանգնած ես երկրի վերայ, այժմ ո՞րն է քեզ Համար վերին մասը—ոտիդ տակը թէ գլխիդ վերևը:

— Գլխիս վերևը:

— Իսկ ներքին մասը:

— Ոտիս տակը, որտեղ Հողն է:

— Ահա ճիշտ այդպէս է թւում և այն մարդկանց, որոնց մասին Հարցնում ես. նրանք նոյնպէս վերին մասն են անուանում այն, ինչ որ իրենց գլխի վերևն է, իսկ ներքին մասը — ինչ որ ոտի տակն է: Ուրեմն նրանց և մեզ Համար ներքին մասը կը լինի ամբողջ երկիրը: Նրանք էլ կը կարծեն, թէ ես ու դու գու գլխավայր ենք ման գալիս և կարելի է նրանցից մէկը հարցնէ, ինչպէս դու, թէ ինչու

մեր արիւնը գլուխներին չէ տալիս: Իսկապէս ամեն մի կլոր առարկայի, ուրեմն և երկրի, տակը նրա մէջ տեղումն է, ինչպէս զեղնուցը ձուլի մէջ. իսկ արտաքուստ կեղևի ամեն մի մասը կարելի է անուանել վերին մաս: Սյոզ պատճառով երկրի վերայ ամեն տեղ հեշտ է ման գալը, ինչպէս այստեղ, որովհետև ամենքս էլ սողում ենք այս երկրային կեղևի վերայ և ամենքիս էլ ձգում է դէպի զեղնուցը, դէպի երկրի սիրտը, դէպի նրա կենտրոնը:

— Լաւ, տէր-Հայր, եթէ մեզանից ներքև ապրող մարդկանց ոտի տակին Հող է, ինչպէս և այստեղ, Հապա նրանց գլխի վերևը ի՞նչ է, մի՞թէ երկինք է, ինչպէս և մեզ մօտ:

— Ի Հարկէ, երկինք է:

— Մի՞թէ ամբողջ երկրի շուրջը երկինք է:

— Ի Հարկէ:

— Մեր տակին էլ:

— Սյոն:

— Սյոզ ի՞նչպէս է: Ուրեմն երկինքը գլխարկի նման չէ, այլ փամփուշտի նման, որ պատում է ամբողջ երկիրը:

— Սյոն, աւելի փամփուշտի նման է, քան գլխարկի: Դէ՛հ, այսքանը բաւական է քեզ, ես պիտի եկեղեցի գնամ, ժամանակ է: Գնա տուն:

— Ձէ՛ կարելի տէր-Հայր, որ այդ մագնիսից մի կտոր ինձ տաս:

— Ինչի՞դ է հարկաւոր:

— Տանը փորձելու համար:

— Ո՛չ, չէ կարելի: Իսկ եթէ ուզում ես, վեր առ մի կտոր զմուռ, որով կնքում են նամակներ: Իսկ մագնիսի նման բան է: Մահուդով լաւ շփիր, իսկոյն նա կը ստանայ մագնիսի զօրութիւն: Երկաթը՝ ո՛չ, բայց թղթի փոքրիկ կտորներ կը ձգէ:

Եւ տէր-հայրը Ֆարաձի փէշով բռնեց մի կտոր զմուռ և մի քանի անգամ շփեց, յետոյ նա կտրեց մի փոքրիկ կտոր թուղթ և նրան մօտեցրեց զմուռը: Մէկ էլ տեսնեմ թուղթը թուաւ ու կպաւ զմուռին, ճիշտ այնպէս, ինչպէս բանալին մագնիսին: Այդ զմուռն ու թուղթը առայ և վաղեցի:

— Փռաւոր մնաս, տէր-հայր: Ծնորհակալ եմ:

Ճանապարհին չը համբերելով ցանկապատի մօտ նստեցի և սկսեցի զմուռը չուխի փէշին քսել, յետոյ մօտեցրի թղթին, նա իսկոյն կպաւ և այնպէս մնաց: Այդպէս տանում էի տուն, բայց անպիտանը շուտով վայր ընկաւ, երևի զմուռը կորցրել էր իր զօրութիւնը: Լաւ կը լինի, որ նորից քսեմ—մտածեցի ես: Քսեցի և թուղթը կրկին կպաւ նրան: Այս անգամ տարայ մինչև տուն:

Դորանից յետոյ, ինչքան մտածում էի, ինչ հարցեր տալիս էի ինքս ինձ—վերջը դուրս էր գալիս, որ երկիրը կլոր է: Եւ ես այնպէս ուրախ էի, որ ասել չեմ կարող: Մէկ բան միայն վատ էր:

Պատահում էր, երբեմն չէի համբերում և այդ բոլորը պատմում էի մեր ծառաներին: Իսկ նրանք կամ չէին լսում, կամ ծաղրում էին ինձ: «Ի՞նչ ինքդ ես կլոր», յիմար, ասում էին նրանք: Այդ օրից նորա սկսեցին ինձ «կլոր» Մաքօ կոչել: Բայց ճշմարիտն ասած՝ յիմարն ու կլորը իրենք էին, ո՛չ թէ ես:

II.

ԻՆՉԻ՞ ՎԵՐԱՅ Է ԿԱՆԳՆԱԾ ԵՐԿԻՐԸ

Ես հանգարտուեցի, շատ էլ չէի մտածում, գործերս աւելի ճշտութեամբ էի կատարում և քիչ էի ծեծ ուտում: Բայց երկար չ'աւեց այդ: Մէկ երկու ամսից յետոյ կրկին կամ ինքնաեռը շատ եփեխուց թափվում էր, կամ տիրօջս կօշիկը խտտել չէի սրբում, կամ քթախոտի տեղ ծխախոտ էի դնում տուփի մէջ: Եւ այդ բոլորը այն պատճառով, որ մի նոր հարց էր մտել գլուխս: Ես գիտէի, որ երկիրը կյոր է, բայց չ'գիտէի, թէ նա ինչի՞ վերայ է կանգնած, ինչով է նա պահւում: Թէև դրա մասին շատ բան էի լսել, բայց չէի հաւատում: Լսել էի, թէ մէկ ձուկ կայ, որին կէտ են ասում և որը ովկիանոս ծովումն է ապրում և թէ այդ ձկան վերայ է կանգնած երկիրը. կէտ ձուկը, որ շարժուի, երկրաշարժ կը լինի, իսկ եթէ իր պոչով ջրին ապ, այն ժամանակ անձրև կը գայ: Բայց դրան չէր կարելի հաւատալ, որովհետև թէ ովկիանոսը և թէ կէտ ձուկը իրենք են երկրի վերայ դանվում, ոչ թէ երկիրը նրանց վերայ: Եւ եթէ երկրաշարժի պատճառը կէտ

ձուկը լինէր, մի ժամանակ պիտի ցնցուէր ամբողջ երկիրը: Բայց մէկ անգամ մեր գիւղում երկրաշարժ եղաւ, իսկ Թիֆլիսից մեր աղային դրել էին, թէ այնտեղ երկրաշարժ չի եղել: Անձրևն էլ, ինչպէս երևում է ամպերից է դալիս, ոչ թէ ովկիանոսից: Ծովերի և ովկիանոսների ջուրը աղի է լինում, իսկ անձրևի ջուրը աղի չէ: Մի քանիսն են ասում էին, թէ երկիրը փղի վերայ է կանգնած, իսկ փիղը կրիայի վերայ: Բայց այդ ինչ տեսակ փիղ պիտի լինի, որ կարողանայ իր վերայ պահել մեր վիթխարի երկիրը, որի դօտին 37 հազար վերստ է: Այդպիսի փղեր չեն լինում և այդպիսի կրիայ չ'կայ, որ կարողանայ իր վերայ պահել այդ փղին և մեր ամբողջ երկիրը: Բայցի դրանից՝ փղերը և կրիաները, ինչպէս և կէտ ձուկը իրենք են ապրում երկրի վերայ. ուրեմն ո՞րտեղից կարող է երկիրը նրանց վերայ ընկած լինել: Վերջապէս ասենք, թէ երկիրը կանգնած է փղի վերայ և փիղը կրիայի վերայ, հապա կրիան ինչի վերայ է կանգնած: Նշանակում է, թէ պէտք է նրա տակին մի բան նեցուկ տալ, իսկ դրա տակին մի ուրիշը և այդպէս նեցուկներին վերջ չի լինիլ: Այդ բոլորը վաղուց էի լսել, բայց չէի հաւատում: Երբեմն ամպերին և թուխպերին նայելիս՝ ինձ թւում էր թէ երկիրը ոչինչ նեցուկ չ'ունի, թւում էր, թէ երկիրը առանց նեցուկի կանգնած է օդի մէջ, ինչպէս ամպը: Բայց ամպը թէթե է, մտածում էի

ես և զարմանալի չէ, որ նա կարողանում է օգի մեջ կանգնել, իսկ ի՛նչպէս կարող է նրա մեջ կանգնել մեր վեթխարի երկրագունտը:

Սյդ ևս չէի հասկանալ և ստիպուած կը լինէի կրկին տէր Օհաննէսի մօտ վազել, եթէ ծննդեան տօները չը հասնէին և մեր աղայի ուղին ուսման տեղից չըզգար: Նա սիրում էր ինձ հետ զոյց անել, շատ անգամ ինքն էր սկսում խօսել: Ես նրա փշիցը բռնեցի, ինչի՞ վերայ է երկիրը կանգնած, ինչով է նա պահւում—հարցնում էի: Նա սկսեց բացատրել. բանը նրանուամն է, որ, ինչպէս երկիրը մագնիս է մարդի, ջրի և այն բոլորի համար ինչ որ նրա վերայ է գտնւում, նմանապէս արեգակը մագնիս է մեր ամբողջ երկրի համար: Արեգակը նրան ձգում է դէպի իրեն, այդ պատճառով երկիրը կարողանում է առանց նեցուկի մնալ աշխարհի մէջ:

—Հապա ինչո՞ւ արեգակը բոլորովին մօտ չի քաշում նրան. ինչու երկիրը չի դիպչում արեգակին ինչպէս բանալին մագնիսին:

—Ինչպէս որ թելի ծայրին քար ես կապում ու ձեռիդ շուրջը պտտեցնում և այդ քարը ձեռիդ չի դիպչում, նմանապէս երկիրը արեգակի շուրջը պտտելով նրան չի դիպչում: Եթէ երկիրը արեգակի շուրջը պտտելիս չ'լինէր, նրան կը դիպչէր, ինչպէս բանալին կպչում է մագնիսին, թուղթը զմուռին,

մարդու ոտները գետնին և շատ կարելի է, որ կըպչելուց բոլորովին այրուէր անգամ:

Սյստեղ միայն մի հանգամանք զարմանալի թւաց ինձ. ինչպէս կարող է այն փոքրիկ արեգակը դէպի իրեն քաշել այսպէս ահագին երկիրը: Բայց շնորհակալ եմ, կրկին փոքր աղան ինձ օգնեց և այնպէս օգնեց, որ ես ամաչեցի, թէ ինչու ինքս չէի հասկացել: Դուրս է գալիս, որ արեգակը, թէև փոքրիկ է երևում, բայց բոլորովին այդպէս չէ իսկապէս: Նա այնպէս փոքր է թւում, որովհետև չափազանց հեռու է մեզանից: Ինքս էլ զիտէի և վաղուց զիտէի, որ ամեն ինչ հեռուից փոքրիկ է երևում: Օրինակ, մեր զանգակատան զլխի խաչը. ես ինքս տեսել եմ նրան բարձրացնելիս և այն ժամանակ նա բոլոր մարդկանցից մեծ էր, իսկ այժմ, երբ նայում եմ, ինձանից էլ փոքր է երևում դեռ: Սյդ խաչը ընդամենը ութը կամ տասը սաժէն է բարձր գետնից և այնպէս փոքր երևում: Իսկ եթէ մէկ երկու վերստ բարձր լինէր, այն ժամանակ: Ի հարկէ, այն ժամանակ նա բոլորովին աննշմարելի կը լինէր, իսկ արեգակի հեռաւորութիւնը մեր երկրից ոչ թէ մէկ, ոչ թէ հազար վերստ է, այլ մի քանի միլիօն վերստ:

—Սյդ բոլորը զրբերում գրուած է—ասում էր փոքր աղան. տէր-հայրն էլ յետոյ նոյնն էր ասում: ձիշան ասած, դրանից յետոյ էլ կասկածում էի, սիր ինչպէս կարելի է չափել այդ տարածութիւնը,

քանի որ արեգակին ոչ կարելի է մօտենալ, ոչ էլ թռչելով հասնել: «Տեսնում ես, մաքրով կարելի է թռչել, ասացին նրանք, զիտուլթիւնով, ուսումով կարող ենք հասնել նրան»: Եւ ճշմարիտ, երկրաչափը հեռուից չափում է աուներ, եկեղեցին, զանգակատունը առանց մօտենալու նրանց: Նա չափում է գետը կամ ճահիճը ավիին կանգնած. նայում է միայն և թղթի վերայ դնում: Իսկ վերջ ի վերջոյ նա ստում է քեզ թէ զանգակատունը որքան սաժեն է, որքան արշին և որքան վերջոկ, այնպէս որ, եթէ բարձրանաս զանգակատան գլուխը, նրանից լաւ չափել չես կարող:

Ինչպէս երկրաչափները չափում են երկիրը և բոլորը, ինչ որ գտնվում է նրա վերայ, նոյնպէս էլ աստղագէտները չափում են երկինքը և ամենը, ինչ որ նրա վերայ է գտնվում: Եւ նրանք չափել են ու գտել, որ արեգակը մի քանի միլիօն վերստ հեռու է գտնվում երկրից: Նրանք գտել են, որ արեգակը ոչ միայն փոքր չէ երկրից, այլ մեծ է նրանից, գտել են, որ նա երկրից մեծ է հինգ հարիւր հազար անգամ, այսինքն մեր երկրի չափ գնտեր կէս միլիօն պիտի մէկ մէկու վերայ դարսնք, որ ստանանք մի արեգակ: Ասելը հեշտ է հինգ հարիւր հազար երկրազունու: Դա հրաշք է: Այ, հիմա կարելի է հասկանալ ստեղծագործութեան իմաստութիւնը, կարելի է հասկանալ Աստուծոյ կարողութիւնը, որ այսպիսի երկնա-

յին մարմիններ է ստեղծել: Մրանից յետոյ զարմանալի չէ, որ այն ահագին արեգակը կարողանում է դէպի իրեն քաշել մեր փոքրիկ երկիրը: Այո, նա կարող է ձգել և պահել մեր երկրի նման քսան մարմիններ: Եւ այդտեղ հարկաւոր չեն ոչ սիւներ, ոչ կէտ ձուկ, ոչ փիղ և ոչ էլ կրիայ: Աստուած առանց նրանց կարողացել է իր աներեւոյթ զօրութեամբ այդ ամենը իւր տեղը դնել և պահպանել: Փառք քեզ, Աստուած, որ ինձ միջոյ տուիր Գործերն իմանալու:

XXX.

ԿԱՊՈՑՑ ԵՐԿՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

ԿՑիկի պոչը գտնելն է դժուար, որ գտար, ինքն իրեն կ'երթայ:

Տեղեկացայ երկրի մասին, ուղեցի իմանալ, ինչ բան է կապոյտ երկինքը: Սյժմ տեսնում էի արդէն, որ նա ոչ զլխարկի ձև ունի, ոչ խուփի և ոչ զըմբէթի, այլ աւելի նման է փամփուշտի, որի մէջ գտնուում է երկիրը, ինչպէս մէկ սիսեռ կամ թէ նա նման է տոպրակի, որի մէջ տեղում կաղամբի գլխի նման կանգնած է երկիրը և նրան չի քսուում: Ես հասկանում էի ուրեմն, որ երկինքը ոչ մի տեղ չի դիպչում երկրին և եթէ կպչէր, անպատճառ մէկ մարդ կը տեսներ այդ տեղը, բայց այդ երբէք չէ եղել և չէ լինելու: Եւ եթէ կպած լինէր նա, այն ժամանակ անկարելի կը լինէր երկրի չորս կողմը շարժել. երկինքը մէկ տեղ ճանապարհը կը կտրէր: Իսկ մարդիկ պտտում են երկրի չորս կողմը և դրա համար հարկաւոր է մէկ տարի, բայց ճանապարհին ոչ մէկ տեղ նոքա չեն հանդիպում երկնքին: Ուրեմն, մտածում էի ես, երկինքը շրջապատում է

ամբողջ երկրագունտը և ոչ մի տեղ նրան չի դիպչում և ամեն տեղ նրանից բարձր է ու հեռու: Բայց ահա հարցը ինչու մն է. նա ի՞նչ տեսակ է և ինչից է շինած: Եւ ի՞նչպէս են նրա վերայ մնում արեգակը և ուրիշ երկնային լուսատուները: Լսել էի, որ նա ապակուց է, բայց դա անհաւատալի է: Նա չէ կարող ապակուց լինել, քանի որ ապակին մարդիկ են շինում: Լսել էի նոյնպէս, որ այդ ապակեայ կամարի վերայ երկնքի բոլոր լուսատուները ամրացրած են մեխերով, բայց դրան կարող է հաւատալ միայն նա, որի կարծիքով արեգակը փոսէից փոքր է. իսկ ով որ փաղափար ունի արեգակի մեծութեան մասին, իսկոյն կը հասկանայ, որ նա կարող է կտրել ամեն տեսակ ապակի: Ամեն մի կամար այդ տեսակ ծանրութեան տակ կը փշրուէր: Մի քարիսներն էլ ասում են, թէ արեգակը, լուսինը և աստղերը երկրնքի լուսամուտներն են: Բայց դա բոլորովին յիմար միտք է: Դրան կարելի էր հաւատալ, եթէ արեգակը, լուսինը և աստղերը դոնէ միշտ մէկ տեղ մնային, բայց բոլորն էլ ման են գալիս երկնքի վերայ: Ուրեմն նրանք երկնքի վերայ շինուած լուսամուտներ չեն, այլ իսկապէս երկնային մարմիններ: Ուրեմն ի՞նչ բան է երկնակամարը: Սյո՛հ հարցը ես այսպէս էի վճռում: Եթէ մեր երկիրը կանգնած է առանց նեցուկի, և պահվում է միայն արեգակի զօրութեամբ, ինչու նոյնպէս չեն կարող կանգնել և

արեղակը, և լուսինը, և աստղերը—մտածում էի
ես. ինչո՞ւ նրանք չեն կարող մնալ օդի մէջ, այլ
անպատճառ ապակու վերայ: Այդ աւելի Աստուա-
ծային կը լինի, աւելի արժանի նրա ամենազօր կա-
րողութեանը. իսկ ապակին— դա մարդու հնարած
է, ինչպէս և այն, որ երկիրը փղի և կրիայի վերայ
է գտնվում: Երևում է և ճիշտ է, որ երկնքի լու-
սատուները ուղղակի օդի մէջ են գտնվում և ոչըն-
չի վերայ չեն կանգնած, ինչպէս երկիրը. և թէ նոյն
իսկ կապոյտ երկինքը, որի մէջ նոքա լողում են,
հասարակ օդ է, կամ անսահման և դատարկ տա-
րածութիւն: Այդպիսի երկնքում զարմանալի չէ, որ
նրանք լողում են մէկ կողմից դէպի միւսը, զբօսնե-
լու բաւականին աեղ կայ... Այ, դրան կ'ասեմ եր-
կինք, իսկական Աստուածային երկինք, որը սահման
չ'ունի, ոչ թէ այնպիսի երկինք, որը հնարել է հա-
սարակ մահկանացուն: Նա որ և իցէ վանդակ չէ
երկրի համար և ոչ էլ վամփուշտ, ինչպէս ինձ
թւում էր առաջ: Իսկ եթէ այդպէս է, կարելի է
ասել, թէ մեր երկիրը նոյնպէս երկնային մարմին է,
որովհետեւ օդի մէջ է կանգնած. և եթէ կարողա-
նայինք արեղակի կամ լուսնի վերայից նայել երկրին,
այն ժամանակ մեզ կը թուար, թէ նա երկնքումն է
գտնուում, որովհետեւ նա հեռու և բարձր, կապոյտ
տարածութեան մէջ կ'երևէր:

Այսպէս էի մտածում և այսպէս էի վճռում

ինձ ու ինձ այս բոլորը: Ի հարկէ, աւելի հեշտ կը
լինէր գնալ և քահանային հարցնել (այն ժամանակ
փաքր աղան գնացել էր), բայց չէ. ուղում էի ինքս
խմանալ: Իսկ երբ սկսեցի մտածել, թէ ինչո՞ւ երկին-
քը կապոյտ է, եթէ նա հասարակ օդ է և ոչ ա-
պակի, թէ ինչո՞ւ ծիածանը կիսաշրջանի ձև ունի,
եթէ երկինքը կամարած է չէ—երբ սկսեցի այդ բոլո-
րը քննել, աեսայ, որ դրանք ուժիցս վեր են: Նամ-
բերեցի, համբերեցի և մէկ օր, երբ հիւր էին գնա-
ցել, վաղեցի քահանայի մօտ: Եկայ—քնած էր: Էհ,
բարկութիւնս եկաւ. ամեն անգամ յարմար դէպք
չի պատահիլ: Սպասեցի, սպասեցի, բայց օգուտս այն
եղաւ, որ մտզերս քաշեցին, երբ տուն վերադարձայ:
Իսկ մեր աղախինը այն կողմից մրթմրթաց. «այ,
աեղն է՝ քեզ, կլոր: Տեսէք, ինչէր է մտածում: Իս
աղայի գործ է, իսկ քո գործը—այ,—ինքնատեք կը-
րակ զցելն է»:

Հնար չ'կար, սպասեցի մինչև բարեկենդանը: Իսկ
բարեկենդանին կրկին փախայ, գնացի աէր-հօր մօտ:

—Երկինքը ապակո՞ւց է թէ ոչ—հարցրի նրան:

—Ո՛չ, միանգամից վրաբերեց նա:

Այսպէս ես խնայայ, որ երկինքը հասարակ օդ է
կամ դատարկ տարածութիւն և այնանեղ բոլորովին
ապակի չ'կայ, որ երկիրը նոյնպէս մի երկնային մար-
մին է: Իմօցայ և այն, ինչ որ խելքս չէր կարել:
Երկնքի կապոյտ գոյնը—ասայ աէր հայրը, օդի գոյնն

է: Ծիածանը ոչ ժապաւէն է, ոչ խողովակ, ոչ էլ Աստուծոյ գօտի. միայն մեր աչքերին է կանաչ և կարմիր թուում, որովհետեւ արեգակի ճառագայթները ցօղում են անձրևի կաթիլների մէջ, ինչպէս կրակը բիւրեղի մէջ և դրանից զոյներ են առաջ գալիս: Այդ պատճառով ծիածանը միայն արևով անձրևի ժամանակ է լինում: Իսկ առանց արեգակի և անձրևի երբէք ծիածան չէ լինում: Տէր Հայրը ինձ սովորեցրեց ծիածան շինել. եթէ բերանդ քիչ ջուր առնես և փչես, մէջքդ դէպի արեգակը դարձրած, այն ժամանակ ջրի կաթիլներից կը կազմուի նոյնպիսի ծիածան, ինչպէս երկնքումն է լինում:

Վերադարձայ տուն: Տեսայ, որ չեմ բաւականալու, ինչքան էլ լսեմ նրան: Նրա ամեն մէկ խօսքը աչքերս բաց էր անում: Մարդ ինչքան շատ է գիտենում, այնքան աւելի է ցանկանում իմանալ: Տեղեկանալով երկրի և երկնքի մասին, ես սկսեցի մտածել արեգակի, լուսնի ու աստղերի մասին և համբերութիւնս այնպէս հատաւ, որ իսկոյն ուզում էի վազել քահանայի մօտ: Առաջ ուզում էի բոլորը իմ խելքով իմանալ, բայց այժմ տեսայ, որ այդպէս երկար է տևում: Ինչ բանի վերայ որ ամիսներով ու շաբաթներով գլուխ պիտի տրաքեցնես, գիտեցողը մէկ ժամում կարող է քեզ պատմել: Իսկ շատ բան իմանալու համար շատ էլ ժամանակ է հարկաւոր, եթէ կամենում ես բոլորը ինքդ իմանալ:

Բայց հնար չ'կար. ամեն օր քահանայի մօտ գնալ կարելի չէր: Այն, եթէ ես կարգաւ գիտենայի և մի զիրք ունենայի, որի մէջ այդ ամենը դրուած լիներ, ամեն օր ազատ ժամերիս կը սովորէի: Բայց անձարը կերել է բանջարը: Այդ ժամանակից մտքումս դրեցի զրել-կարգաւ սովորել, ինչ էլ որ լինի. և ես վճռեցի՝ զատկին փոքր աղան որ դայ, խնդրել որ ինձ տանի իր հետ: Իսկ այնտեղ քաղաքում մի կերպով կը սովորեմ: Պէտք է ասել, որ ցանկանում էի կօշկակարութիւն ևս սովորել, որպէս զի յետոյ մի կտոր հացի տէր դառնամ: Սպասեցի տօնին: Բայց մինչև զատկի տօնի հասնելը, մտքերս հանդարտութիւն չէին տալիս ինձ, իրար յետևից գլխիս մէջ շարվում էին: Բայց մինչև որ փոքր աղան չ'եկաւ, ոչինչ հետեւանքի չ'հասայ. ոչ մի նոր բան չըզտայ:

XX.

ԱՐԵՎԱԿԸ ՉԱՐԺԻՈՒՄ Է ԹՔ՝ ՈՉ

Որ արեգակը զաթայի նման տափակ չէ, այլ կլոր է և գնտաձև, ինչպես երկիրը, դորա մասին էլ չէի կասկածում: Նոյնպես գիտէի, որ նա հարիւր միլիոն վերստ հեռու է երկրից, գիտէի, որ նա հինգ հարիւր հազար անգամ մեծ է երկրից, միայն չ'գիտէի, որ նրա շրջապատը ամբողջ երեք միլիոն վերստ է այսինքն, եթէ նրա համար գօտի շինէին, այդ գօտին երեք միլիոն վերստ երկարութիւն կ'ունենար: Չը գիտէի նոյնպէս, որ արեգակին հասնելու համար պէտք է ամբողջ երկու հարիւր եօթանասուն հինգ տարի թռչել, անցնելով ամեն մի րոպէ մի վերստ: Եւ ուրիշ կերպ լինել չէր կարող: Եթէ նա կարողանում է զէպի իրեն քաշելով միայն՝ ամբողջ երկիրը տիեզերքի մէջ պահել, ի հարկէ նա փոքր լինել չէ կարող. իսկ երբ նա հինգ հարիւր անգամ մեծ լինելով երկրից՝ մեր աչքին ափսէի չափ է երևում, նշանակում է, որ չափազանց հեռու է գտարևում: Այդ բոլորը հեշտ է և ես հասկացայ: Բայց ինձ համար ամենից դժուար էր ըմբռնել այն, որ ոչ թէ արեգակն է ման գալիս երկրի շուրջը, այլ

երկիրը արեգակի շուրջը: Ես երբէք չէի հասկանալ այդ, եթէ ինձ օգնող չը լինէր: Բազդիցս ազայիս որդին եկաւ ամառուայ արձակուրդներին (Չասկին նա չէր եկել): Առաջ ուրիշ հազուստ ունէր նա. իսկ այժմ մոյգ-կանաչագոյն շոր էր հագել: Այդ նշանակում էր, թէ ուրիշ ուսումնարան է մտել, որտեղ նոյնպէս հարուսանների որդիքն են սովորում: Առաջ զիմնազիայում ութ տարի էր սովորել, իսկ այստեղ պէտք է չորս տարի սովորէր. դրան համալսարան են ասում: Այդտեղ շատերը բեխաւոր ու միբուքաւոր մարդիկ են լինում, բայց էլի սովորում են: Ուրեմն ընդամենը 12 տարի են սովորում: Ճշմարիտ, այդքան ժամանակում յիմարներն էլ կը խելօքանան: Բայց մեծամեծների որդիքը այդ ամբողջ ուսումը չեն աւարտում. շատերը զիմնազիան անդամ չեն վերջացնում, կիսատ են թողնում ու ծառայութեան մէջ մանում: Մի հարցնող լինի, թէ ինչ կայ շտապիլու. փորդ կուշտ, տեղդ տաք, զիրք կարգայ ու խելքդ աւելացրու, քանի Չահլի ես: Բայց չի լինում, իրանց օգուար չեն հասկանում: Հա, ասացի, որ աղայիս որդին եկաւ:

Գալուց յետոյ սկսեց աշխատել, որ մեզ մօտ ուսումնարան բացուի: Իսկ ինձ հետ ամբողջ ժամերով խօսում էր. հարց ու փորձ էր անում, թէ ինչ եմ սովորել և ինչպէս. ասում էր, որ իւր հետ պիտի տանի ինձ քաղաք:

Մի անգամ նրան հարցրի, թէ արեգակը ճրտեղ է լինում զիշերը, ճրտեղ է թագնւում մայր մանկելոց յետոյ: Նա պատասխանեց. «արեգակը ոչ մի տեղ չէ մտնում և ոչ մի տեղից դուրս չէ դալիս, մի խօսքով՝ նա բոլորովն չէ շարժւում»:

— Ինքս էլ գիտեմ—ասացի, որ նա մարդու նման ման չէ դալիս և ոտներ չունի. իսկ այնպէս շարժւում է, կամ բարձրանում, կամ ցածանում է, օդի մէջ կամ վերև է լողում կամ ներքև: Բայց նա պատասխանեց. «ոչ, նա ոչ բարձրանում է, ոչ ցածանում, այլ երկիրն է նրա շուրջը ման գալիս»:

— Ի՞նչպէս, — զարմացայ ես:

— Սյնպէս, նա չէ կարող պտտել բոլոր երկնային մարմինների շուրջը, որոնց ինքը պահում է, զէպի իրեն ձգելով: Նա միայն երկիրը չէ ձգում, այլ դրա նման 60 երկնային մարմիններ: Եւ այդ լուսատուներից ամեն մէկի վերայ թւում է, ինչպէս և մեզ, թէ արեգակը առաւօտները ծագում է և երեկոները մայր մտնում: Ել ինչպէս կարող էր արեգակը նրանցից ամեն մէկի շուրջը պտտել: Ո՛չ, Աստուած աւելի խմաստութեամբ է կարգադրել: Նա այնպէս է սահմանել, որ այդ 60 մարմիններից ամեն մէկը վազում է արեգակի շուրջը և ինքը իրեն համար զիշեր ու ցերեկ է կազմում: Նոյնպէս էլ մեր երկիրը վազում է արեգակի չորս կողմը:

— Ուրեմն երկիրը մէկ տեղ չէ՞ կանգնած:

— Ի հարկէ ոչ, նա երբէք չէ կանգնում, այլ միշտ շարժւում է:

— Սյդ ի՞նչպէս կարող է լինել: Եթէ երկիրը ման դար, մենք կը դգայինք, որ նա գնում է:

— Երբէք: Օդի մէջ խճուղի չ'կայ և երկիրը սայլ չէ, որ ցնցէ և թխկթխկայնէ, երկիրը գնում է մեզմ, կոկիկ և հաւասար կերպով, այնպէս՝ որ մենք չենք կարող զգալ նրա շարժուիլը: Օրինակ՝ նաւակով գնալու ժամանակ շատ անգամ թւում է, թէ մէկ տեղ կանգնած ես, թէև նաւակը ջրի վերայ այնպէս սահուն չէ գնում, ինչպէս երկիրը օդի մէջն է շարժւում:

— Լաւ, ուրեմն դուրս է գալիս, որ երկիրը ամեն օր արեգակի չորս կողմը մտնէ և գալիս:

— Ո՛չ, մէկ օրում նա չէ կարող այդչափ ճանապարհ գնալ. այդ ճանապարհը 900 միլիոն վերստ է: Ուրբան էլ արագ գնաց երկիրը, այնու ամենայնիւ մէկ օրում չէ կարող այդքան տարածութիւն անցնել: Մէկ օրում նա անցնում է միայն երկու և կէս միլիոն վերստ: Իսկ իր ամբողջ ճանապարհը անցնելու համար նրան հարկաւոր է 365 օր, որ անում է 52 շաբաթ կամ 12 ամիս, մի խօսքով ուղիղ մէկ տարի: Ահա թէ ինչու ժամանակը տարիներով ենք չափում, և ահա թէ ինչու տարին 365 օր ենք հաշւում: Սյնպէս որ մեր տարին ցոյց է աւալիս, թէ երկիրը մէկ անգամ պտոյտ եկաւ արեգակի չորս կողմը:

—Այ քեզ բան: Իսկ մնացեալ վաթսուներ:

—Ինչպէս երկիրը, նոյնպէս նրանցից ամեն մէկը դիտէ իր ճանապարհը:

—Ուրեմն նրանք բոլորը միասին չի՞ն վազում, այլ ամեն մէկը առանձին:

—Ի հարկէ, առանձին, այսինքն ամեն մէկը ունի առանձին ճանապարհ, թէ չէ նրանք իրար կը դիպչէին: Նրանցից մէկը, որը ամենից մօտ է արեգակին և որի ճանապարհը, ի հարկէ, ամենից կարճ է, վազում է այդ ամբողջ ճանապարհը 88 օրում, այնպէս որ նրա տարին մերից փոքր է՝ ընդամենը 88 օր: Իսկ միւսը, որը ամենից հեռու է արեգակից—մինչև անգամ աւելի հեռու, քան երկիրը—արեգակի շուրջը կարող է պտտել միայն 164 տարում մեր հաշուով: այնպէս որ նրա տարին մեր ամբողջ դարից աւել է:

—Պահ, պահ, պահ... ուրեմն այնտեղի մարդիկը մէկ տարի էլ գոնէ չեն ապրում:

—Այդ արդէն Աստուած միայն գիտէ, թէ նրանք ինչքան ժամանակ են ապրում, կամ ապրում են, թէ՞ ոչ: Իսկ մենք գիտենք, որ այնտեղ մի բան միայն մերի նման է, այնտեղ ևս լինում է գիշեր ու ցերեկ, ինչպէս և մեզանում:

—Լաւ: Բայց այդ ինչպէ՞ս է լինում: Եթէ երկիրը ամբողջ տարին պտտում է արեգակի շուրջը, ինչու երկրի վերայ ամբողջ տարին ցերեկ չէ լինում, այլ լինում է և գիշեր:

—Ձարմանալի ոչինչ չ'կայ այդտեղ: Վերջում ձմերուկը կամ գնտակը և նրան պտտեցրու ճրագի չորս կողմը: Նա կը լուսաւորուի միայն այն կողմից, ուր ճրագն է դանվում, իսկ նրա միւս կողմը խաւար կը լինի: Նոյնպէս և երկիրը. որ կողմում լոյս է, այնտեղ ցերեկ է համարւում:

—Այդ ճշմարիտ է, բայց երկիրը արեգակի շուրջը պտտւում է ամբողջ տարին. ուրեմն երկրի կէս մասում ամբողջ տարին պէտք է լոյս լինի, իսկ միւս մասում մութ. մէկ տեղ ամբողջ տարին ցերեկ, իսկ միւս մասում ամբողջ տարին գիշեր:

—Եւ ճիշտ այդպէս կը լինէր, եթէ երկիրը միայն արեգակի շուրջը պտտէր, բայց նա պտտւում է նոյնպէս և իրեն շուրջը:

—Ինչպէս թէ իրեն շուրջը: Մի՞թէ կարելի է իրեն շուրջը պտտել:

—Մի՞թէ դու երբէք չես պտտւել մէկ ոտի վերայ կանգնած:

—Ուրեմն երկիրն էլ է այդպէս պտտւում:

—Անպատճառ:

—Բայց ինչպէ՞ս կարող է նա այդ երկու գործը կատարել: Եթէ պտտւում է, չէ կարող առաջ դրնալ, իսկ եթէ առաջ է գնում, չէ կարող պտտուել:

—Ինչո՞ւ չէ կարող: Վերջինք, օրինակ պտտւալը կամ բզզանը: Բզզանը որ բայց ես թողնում, ինքըն իրեն պտտւում է և յատուկ վերայ վազում:

Երևակայիր այժմ թէ սենեակի յատակի վերայ զըրուած է ձրազը և բզզանը վազում է նրա մօտով, դու կ'ունենաս արեգակի և երկրի օրինակը: Արեգակը, ինչպէս ձրազը, աեղից չի շարժուել, իսկ երկիրը, ինչպէս բզզանը, կը վազէ նորա չորս կողմը և միևնոյն ժամանակ իրեն շուրջը կը պտտուի: Իսկ պտտուելով նա կամ իր մէկ կողմը կը դարձնէ զէպի ձրազը, կամ միւս կողմը, ուրեմն ամեն մէկ կողմի վերայ կը լինի կամ ցերեկ, կամ գիշեր: Եւ այսպէս երկիրը մինչև մէկ շրջան անելը արեգակի չորս կողմը 365 անգամ կամ երեսը դարձնում է զէպի արեւը կամ շուռ է տալիս: Այդ պատճառով նրա համար տարին ունենում է 365 ցերեկ և 365 գիշեր: Իսկ իւր շուրջը երկիրը պտտում է ոչ թէ մէկ րոպէսում, ինչպէս բզզանը, այլ ամբողջ 24 ժամ է հարկաւոր, որ նա մէկ պտոյտ անէ: Այդ պատճառով մեր օրը՝ այսինքն ցերեկը և գիշերը միասին հաւասար է ուղիղ 24 ժամի. այնպէս որ՝ մէկ օրը նշանակում է, թէ երկիրը մէկ անգամ պտտուեց ինքն իր շուրջը:

— Հասկացայ, հասկացայ: Այժմ իմանում եմ:

— Իսկ զիտե՞ս, թէ ուրիշ ի՞նչն է պտտում երկրի նման:

— Պտտտակը, բզզանը...

— Էլի ի՞նչը:

— Ուրիշ էլ ի՞նչ պիտի լինի. կարելի է անիւր:

— Յետո՞յ:

— Այլ ևս չ'գիտեմ:

— Ահա... Իսկ կոպէկանոցը: Գիտե՞ս, երբ նրան փռօացնում ես սեղանի վերայ...

— Այո՛, այո՛, ճշմարիտ ես ասում: Եւ զիտե՞ս, եթէ այդ բզզանի կամ պտտտակի կամ կոպէկանոցի վերայ նստած լինէր մէկ ճանձ, նրան նոյնպէս կը թւէր, թէ բզզանը չէ պտտում, այլ ձրազը, որի շուրջը բզզանը վազում է: Երբ բզզանը ճանձին դարձնում է զէպի ձրազը, նա կարծում է, թէ ձրազը, իրրև մի արև ծագում է. իսկ երբ բզզանը շուռ է գալիս, կարծում է, թէ նա մայր մտաւ: Նոյնը կարելի է ասել արեգակի մասին: Բայց միայն արեգակը այդպէս չէ թւում: Նոյնը պատահում է, երբ նաւակով շատ արագ գնում ես և շուրջդ նայում: Այդ ժամանակ թւում է, թէ ինքդ չես գրնում, այլ ավերն են վազում, բայց նրանք ի հարկէ աեղից չեն շարժւում: Այ, տեսնում ես, որ միշտ չէ կարելի մեր աչքերին հաւատար: Նոյնպէս էլ արեգակի մասին. աչքերին չը պէտք է հաւատայ, թէ նա ծագում է և մայր է մանում, թէ նա բարձրանում է և ցածանում...

Այդ որ ասաց, յանկարծ աեղիցս ցատկեցի և քամի առածի նման դուրս թռայ: Աղան յեաեիցս կանչեց. «Համբերի՛ր, համբերի՛ր. մի խօսք էլ...» բայց ես ուշք չ'դարձրի: Ուղում էի մի բզզան ճարել և

բղղացներ, այնպէս որ նա շուռ գայ երկրի նման: Բղղանը դտայ, մէկ ճանճ էլ մեղրամոմով նրա կողքին կպցրի և սկսեցի պատացնել... Միայն ափսոս, արագ էր շուռ գալիս անպիտանը, և խեղճ ճանճը բոլորովին չէր կրճուում: Բայց ինչքան զիշեր և ջերեկ անցան նրա վերայ, ինչքան տարիներ նա պատեց ճրագի շուրջը, մինչև որ եկաւ մեր ազախինը և մաղերիցս քաշեց:

— Տե՛ս, ինչով է պարսպում, ասաց նա:— Գործ չունի է...

— Ախր, սա հասարակ բղղան չէ— պատասխանեցի ես:

— Հապա ի՞նչ տեսակ է:

— Հրաշալի բան է, երկրի նման պտուռում է: Օր, զիշեր, ի՞նչ ասես, որ նրա վերայ չ'լինի:

— Հողս յիմար գլխիդ: Կրկին քաջքերդ եկան:

— Քաջքերը չեն եկել, բայց ես Պետրոս աղայի հետ պիտի գնամ քաղաք:

— Յիմանր, քո ի՞նչ տեղն է քաղաքը: Այնտեղ իսկոյն անիււի տակով կանեն քիզ և կը սպանեն:

— Է՛հ, ինչ անենք. անիւն էլ լաւ բան է, նա էլ ինչպէս երկիրը երկու գործ է կատարում:

— Ի՛է՛հ, սկսեց էլի զլիւից զուրս տալ: Երես եւ տուել, բոլորովին երես են տուել:

Վ.

ԼՈՒՍԻՆԸ ՍԵՊՅԱԿԱՆ ԼՈՅՍ ՈՒՆԻ ԹԷ ՈՉ.

Աւելորդ է ասել, որ լուսինը նոյնպէս կը որ է, ինչպէս և երկիրը, այսինքն՝ ձմերուկի նման ամեն կողմից կը որ է: Եւ եթէ նա տափակ է երևում, դրա պատճառը այն է, որ մենք տեսնում ենք նրա մէկ կողմը միայն, իսկ միւս կողմը չենք կարող նկատել, որովհետեւ նա շուռ է եկած: Նոյնպէս ամենքը հեշտութեամբ կը հասկանան, որ լուսինը բոլորովին փոքր չէ այնպէս, ինչպէս մեզ թւում է, եթէ նրանք արդէն զիտեն այն, ինչոր ես իմացայ մինչև հիմայ: Այդ պատճառով ես չ'զարմացայ, երբ Պետրոս աղան ասաց, թէ լուսնի շրջապատը 11 հազար վերստ է, ուրեմն նա երկրից փոքր է, եթէ նրա և երկրի համար գօտի շինէին, երկիրը չորս անգամ մեծ կը լինէր: Բայց նա էլ փոքր չէ: Պետրոս աղան ասում է, եթէ լուսնի վերայ կանգնէինք և երկրի վերայ մտիկ տայինք, այն ժամանակ երկիրը մազի չափ կ'երևէր, այսինքն չորս անգամ մեծ, քան լուսինն է երևում: Եւ եթէ լուսնի վերայ մարդիկ լինէին, շատ կարելի է, որ նրանք կարծէին, թէ մեր ամբողջ եր-

կիրը մտադրեց մեծ չէ և թէ նա գնտաձև չէ, այլ
 ստափակ: Բայց զարմանքից բերանս բաց մնաց, երբ
 լսեցի, թէ լուսինը, այն լուսինը, որ գիշերը լոյս է
 տալիս մեզ, ինքն ըստ ինքեան խաւար է, ինչպէս
 մեր երկիրը: Ինչպէս թէ խաւար է, մտածում էի
 ես, քանի որ մեր աչքերով տեսնում ենք, որ նա
 լուսաւոր է: Ե՛հ, աչքերով շատ բան ենք տեսնում:
 Աչքերով տեսնում ենք, թէ երկիրը ծայր ունի, թէ
 երկինքը կամարաձև է, թէ արեգակը զաթայի մե-
 ծուծիւն ունի, թէ զանգակատան խաչը մէկ արշին
 է, թէ արեգակը ման է զալիս, թէ ամերը վաղում
 են—բայց այդ բոլորը աչքի խաբէութիւն է: Ինչ-
 պէս երևում է, բայցի աչքերից խելքն էլ պէտք է
 տեսնէ, թէ չէ սոռանց այդ ակնոցի նրանց բանը
 բուրդ կը լինի: Այ, օրինակ, ստուգել են, որ լուսի-
 նը՝ ճշմարիտ է, լոյս է տալիս, բայց այդ լոյսը իրենը
 չէ: Նա փայլում է այնպէս, ինչպէս սենեակի պատը.
 եթէ լուսամուտից պատի վերայ լոյս է ընկնում, նա
 փայլումն է և նրան կարելի է տեսնել. նոյնպէս և
 երեկոյեան, եթէ նորա վերայ ընկնում է կրակի լոյ-
 սը, նա դարձեալ լոյս է տալիս, իսկ գիշերը, երբ ոչ
 լուսամուտից է լոյս ընկնում և ոչ կրակից, նրան
 կարելի չէ տեսնել, այնպէս, որ շատ անգամ խաւա-
 րի մէջ գլուխդ կարող է պատին դիպչել: Եւ այդ
 բոլորը նրանից է, որ պատը ինքն իրենից լոյս չէ
 արձակում, նա ինքը խաւար է և միայն այն ժա-

մանակ է լուսաւորում և նկատում, երբ նրա վե-
 րայ ուրիշ լոյս է ընկնում: Նոյնպէս և լուսինը:
 Նա ևս փայլում է, բայց ոչ իրեն, այլ արեգակի
 լուսով, և փայլում է միայն այն ժամանակ, երբ արե-
 գակը նրան լուսաւորում է. իսկ եթէ չէ լուսա-
 ւորում, նա էլ չէ փայլում, այդ պատճառով լու-
 սինը միշտ չէ երևում: Միևնոյնը պատահում է մեր
 երկրի հետ. նա թէև խաւար է, փայլում է հեռուից,
 նա պատի և լուսնի նման հետ է դարձնում արե-
 գակի լոյսը: Իսկ եթէ ցերեկով կարողանայինք նա-
 յել երկրին լուսնի վերայից՝ նա փոքրիկ սպիտակա-
 գոյն ամպի նման կ'երևէր, ինչպէս լուսնեակն է ե-
 րևում ցերեկով: Լուսնի գոյնից էլ կարելի է իմա-
 նալ, որ նրա լոյսը արեգակի լոյսի նման չէ. արեք
 կարծես ոսկուց լինի, իսկ լուսնեակը արծաթից լի-
 նի. արեքն չես կարող նայել, իսկ լուսնին, որքան
 քէֆդ է, նայիր. արեգակի լոյսը պայծառ է, պըսպ-
 զուն, կայծեր է արձակում, իսկ լուսինը զուռառ,
 կաթնագոյն և հանդարտ: Իսկոյն երևում է, որ մե-
 կի լոյսը շատ է, իսկ միւսինը քիչ: Ասում են, թէ
 նոյնպիսի տարբերութիւն կայ երկնային մնացած
 լուսատուների, այսինքն աստղերի մէջ: Նրանցից մի-
 քանիսը ինքնափայլ են, այսինքն սեպհական լոյսով
 են փայլում. դրանց արեգակներ են ասում: Իսկ միւս-
 ները ուրիշի լուսով են փայլում. դրանք էլ մոլո-
 րակներ են կոչւում:

— Ինչպէ՞ս — բայց ազանչեցի ես — արեգակներ: Մի-
թէ արեգակներ շատ կան, մի՞թէ մէկը չէ:

Եւ ի՞նչ էք կարծում, դուրս է գալիս, որ արե-
գակը իսկապէս մէկը չէ աշխարհումն. մինչև անդամ
երկու կամ երեք չեն, այլ մի ահագին խումբ են
կազմում: Բայց եթէ նրանք արեգակի նման մեծ և
փայլուն չեն երևում, այդ նրանիցն է միայն, որ չա-
փից դուրս հեռու են մեզանից: Եւ եթէ ուզում էք
իմանալ, թէ աստղերից որն է արեգակ, և որը հա-
սարակ մոլորակ, մտիկ տուէք նրանց լոյսին. չնա-
յած այդչափ հեռավորութեանը՝ կարելի է արեգակ-
ները ջրիկ մոլորակներից: Եթէ աստղը շողջողում
է և փայլւում, եթէ նրա լոյսը զողզողում է և
պէճին տալիս, ինչպէս կրակը — դա արեգակ է, իսկ
եթէ աստղը փայլում է թոյլ և խաղաղ կերպով,
եթէ նրա լոյսը ձգձգում է և կայծեր չէ արձա-
կում — դա մոլորակ է: Մեզ ամենամօտ լուսաւոր
աստղը արեգակն է, իսկ ամենամօտ խաւար մոլորա-
կը — լուսինն է. այդ պատճառով նրանք միւսներից
մեծ են երևում մեզ, այդ պատճառով նրանց միւս-
ներից լաւ ենք տեսնում:

— Իսկ ինչից է շինուած լուսինը, եթէ խաւար
է և ինչից է շինուած արեգակը, — կրակից թէ ոս-
կուց, որ ինքն իրեն փայլում է:

— Ոչ կրակից, ոչ էլ ոսկուց: Եթէ կրակից լի-
նէր — նա վաղուց այրուած վերջացած կը լինէր կամ

այրուելուց օրէցօր կը փոքրանար դռնէ: Եթէ ոսկուց
լինէր — նա չէր կարող այնպէս զօրեղ փայլել և
տաքացնել, ինչպէս այժմ: Մի խօսքով մարդիկ չ'զի-
տեն, թէ արեգակը ինչից է շինուած և ինչո՞ւ նրա
լոյսը այնպէս զօրեղ է: Նոյնպէս չ'զիտեն, ինչից են
շինուած լուսինը և միւս մոլորակները: Միայն զի-
տեն, որ մի քանիսը աւելի կակուղ և թեթեւ նիւ-
թից են կազմուած, քան թէ մեր երկիրը. իսկ միւս-
ները աւելի պինդ և աւելի ծանր նիւթից են կազմ-
ուած, քան թէ մեր երկիրը:

— Իսկ այդ ինչից է պատահում, որ լուսինը
կամ մեծանում կամ փոքրանում է:

— Որովհետև նա ինքն ըստ ինքեան խաւար է:
Մասամբ էլ նրանից է, որ նա պատում է երկրի
շուրջը:

— Ուրեմն ճի՞շտ որ նա ման է գալիս: Իսկ աչ-
քի խաբէութիւնն չէ՞ արեգակի նման:

— Ոչ, խաբէութիւնն չէ. ճիշտ է, որ նա ման է
գալիս: Երկիրը լուսնին պահում է աշխարհի մէջ,
այսինքն նրան դէպի իրեն է քաշում, նա էլ երկրի
շուրջը ման է գալիս:

— Էաւ, հապա ինչո՞ւ նա զանազան մեծութիւն
է ունենում:

— Զանազան մեծութիւնն չէ ունենում, այդ մեր
աչքերին է թւում, նա միշտ միևնոյնն է: Իսկ ահա
թէ ինչու մեզ այդպէս է թւում:

Այդ միջոցին Պետրոս ազան ճրագը դրեց սեղանի վերայ, ինձ սեղանի մօտ նստացրեց, իսկ ինքը յեակեցս կանգնեց ձեռքին բռնած մէկ թել, որի ծայրից կապած էր մէկ գնտակ: Երեկոյ էր:

—Երեակայիր—ասաց նա, թէ այդ ճրագը արեգակն է, քո գլուխը—երկիրը, իսկ այս գնտակը—լուսինը: Այժմ նայիր այստեղ:

Յեա նայեցի, աեսնեմ գնտակը կախուած է գլուխիս վերեւը:

—Դրանից ի՞նչ—ասացի ես:

—Այ ինչ: Այս գնտակը փայլում է թէ ոչ:

—Փայլում է:

—Ինչի՞ցն է այդ:

—Որովհետեւ ճրագը նրան լուսաւորում է:

—Այ, լուսնեակը նոյնպէս փայլում է, որովհետեւ արեգակը նրան լոյս է տալիս: Իսկ այժմ ասա, ամբողջ գնտակն է փայլում, թէ ոչ:

—Ի հարկէ, ամբողջ գնտակը:

—Սուա ես ասում, փայլում է միայն գնտակի այն մասը, որ դարձած է դէպի քեզ և դէպի ճրագը, իսկ ոչ այն մասը, որ դէպի ինձ է նայում:

—Ի հարկէ, պատասխանեցի ես—ձեր կողմը շուռ եկած մասը խաւար է, իմ կողմը լուսաւոր է ամբողջովին:

—Այո, միայն կէսը և ոչ ամբողջը: Նա ամբողջովին չէ կարող լոյս լինել, քանի որ արեւի ճառագայթները միաժամանակ նրա երկու կողմի վերայ չեն ընկնում, այլ մէկ կողմի: Այս էլ քեզ լուսնի լուսնի, այսինքն այն ժամանակը, երբ լուսինը երկրի մօտով անցնելիս՝ դէպի քեզ է դարձրել ամբողջ այն մասը, որը լուսաւորուած է արեգակից: Ճէնց դրա համար էլ լուսնի լուսնի են ասում, որ լուսնեակի աչքով տեսնելի մասը ամբողջովին լուսաւորուած է:

Յեոյ Պետրոս ազան գնտակը պատեցրեց իմ շուրջը և աջ ուսիս մօտ պահեց:

—Այ, սա լուսինն է—ասաց նա, երկրի շուրջը ման է գալիս և ճանապարհին հասնում է այստեղը: Այժմ նայիր սրա վերայ:

Իսկ ես առանց այն էլ աչքերս նրանից չէի հեռացնում:

—Այժմ լուսնեակի ո՞ր մասն է լուսաւորուած—հարցրեց նա: Ելի ամբողջ կէսը, թէ ոչ:

—Ո՛չ, ամբողջ կէսը չէ, կէսից շատ քիչ:

—Այսինքն ո՞րքան, ութերորդ մասը, թէ քառորդ:

—Համարեա թէ քառորդը:

—Ճիշտ է. դրան ասում են առաջին կամ երկրորդ քառորդ լուսնի: Այսինքն միայն մէկ քառորդն է երևում մեզ, իսկ մնացեալ մասը խաւար է, այդ պատճառով էլ չենք կարողանում տեսնել:

—Ո՛չ, ադա: Այդտեղ սխալում ես արդէն:

—Ինչպէ՞ս:

— Այ ինչպէս, թէպէտ լոյսը ամբողջ գնտակի վերայ չէ, ընկած, բայց ես նրան ամբողջովին տեսնում եմ, տեսնում եմ և այն մասը, որի վերայ լոյսը ընկած է և այն մասը, որ խաւար է: Իսկ լուսնեակի վերայ այդպէս չէ. այնտեղ բոլորովին չէ կարելի տեսնել այն, ինչ որ չէ լուսաւորուած:

— Այդ չէ նշանակում, որ ես սուտ եմ ասում: նշանակում է, թէ սենեակը բոլորովին այն չէ, ինչ որ աշխարհը: Սենեակում կան պատեր, այդ պատերի վերայ ընկնում է ճրագի լոյսը և զրանից նրանք քիչ փայլում են: Այդ պատճառով գնտակը, որի վերայ մէկ կողմից ճրագն է լոյս սփռում, միւս կողմից էլ ստանում է պատի լոյսը, որը սակայն թոյլ է չափազանց:

Իորա համար էլ կարողանում ես տեսնել, թէ պէտ ոչ այնքան պարզ, բայց այնու ամենայնիւ տեսնում ես: Իսկ աշխարհում պատեր չկան և լուսնեակը բացի արեգակից ոչ մի տեղից լոյս չէ ստանում և այդ պատճառով նրա միւս կրեսը բոլորովին խաւար է մնում, այնպէս որ այն մասը բոլորովին անտեսանելի է դառնում մեր աչքին, ինչպէս և անտեսանելի կը լինէր գնտակը, եթէ նրա վերայ չ'ընկնէր ոչ ճրագի, ոչ պատի լոյսը: Հիմա այդպէս է, թէ ոչ:

— Կարելի է այդպէս է:

— Իէ, այժմ նորից մտիկ տուր:

Եւ նա նորից առաջ տարաւ գնտակը և ճրագի ու դէմքիս մէջ տեղում պահեց, իսկ ես դարձեալ աչքս չէի հեռացնում նրանից: Ուր որ գնտակը գրնում էր, երեսս դարձնում էի դէպի այն կողմը:

— Այժմ գնտակի ո՞ր մասն է քեզ լոյս թւում:

— Այժմ ոչ մի մասը. այստեղի կէսը ամբողջովին խաւար է:

— Տեսնում ես: Ինչի՞ց է այդպէս:

— Ուրիշ ինչի՞ց պէտք է լինի, եթէ ոչ նրանից, որ ճրագն այն կողմն է դանւում, և ոչ իմ կողմին:

— Այո, գնտակը քեզ համար բոլորովին խաւար է և դու միայն այն պատճառով ես տեսնում նրան, որ քո կողմից պատը քիչ լուսաւորում է: Իսկ լուսնեակը բացի արեգից ոչ մէկ տեղից չէ կարող լոյս ստանալ. և այդ պատճառով երբ նա ճանապարհին դալիս է այստեղը, այսինքն հասնում է արեգակի և երկրի մէջ տեղը, այն ժամանակ մեզ համար բոլորովին անտեսանելի է դառնում նա: Իրան ասում են լուսնի ծնունդ, այսինքն՝ նոր լուսինը իբր թէ ծնւում է, իսկ հինը իբր թէ մեռնում է:

— Այժմ հասկացայ, թէ ինչ է նշանակում լուսնի ծնունդը: Այդ նշանակում է միայն, որ լուսինը հեռանում է այնտեղից, որտեղ նա չէր երեւում, որտեղ իբր թէ մեռել էր: Իսկ ես կարծում էի, թէ նա ճշմարիտ ծնւում է և մեռնում, ինչ

պէս մարդը և թէ այդ պատճառով, երբ նա ծընուում է, մարդիկ ուրախանում են և աշխատում են կամ լաւ մարդու երես տեսնել, կամ արծաթ փողի նայել:

— Թող, այդ բոլորը պառաւ կանանց զործ է: Դու մտիկ տուր այստեղ:

Եւ Պետրոս աղան առաջ տարաւ իւր գնաակը: Նա կամաց-կամաց քաշում էր և ասում. նայի՛ր, ի՛նչպէս գնտակը աւելի և աւելի լուսաւորւում է. սկզբից լոյսը փոքր է, յետոյ քիչ-քիչ շատանում է, լայնանում է և վերջապէս ահա քեզ: Այդ միջոցին նա կանգնեցրեց գնտակը ուսիս դէմ և հարցրեց. — այժմ լուսնի ո՞ր մասն է երևում:

— Կրկին մէկ քառորդը: Այժմ ես հասկանում եմ, ինչո՞ւ է այդպէս, դու մի՛ ասիր:

— Լաւ, ասաց նա: Եւ իր լուսնեակը կրկին յետ տարաւ այնպէս, որ ես ստիպուած էի զլուխս կրկին յետ դարձնել: Երբ գնտակը հասաւ այնտեղ, որտեղից դուրս էր եկել, նորից կանգնեց:

— Այժմ ո՞ր ժամանակն է, հարցրեց Պետրոս աղան:

— Ինչ ասել կ'ուզէ, այժմ լուսնի լրումն է: Իսկ յետոյ եթէ գնտակը նորից տանես առաջուայ ճանապարհով, նա կը սկսի փոքրանալ, պակասել, մինչև որ բոլորովին կ'անհետանայ. իսկ յետոյ նորից կը սկսի մեծանալ և այլն... և այսպէս կը շարունակուի: Բայց զիտե՞ս, աղա, ժողովուրդը ասում

է, թէ լուսինը մէկը չէ, այլ 12. մէկը մեծ, միւսը փոքր, թէ նրանցից որը երկնքում երևում է, նրան էլ տեսնում ենք, իսկ որոնք թաքնուում են, նրանց չենք տեսնում:

— Ժողովուրդը շատ բան կ'ասէ, բայց նոյն իսկ ժողովուրդը ասում է, որ «ուսումը լոյս է, իսկ ազիտութիւնը խաւար», միևնոյն ժողովուրդը ասում է, որ իրանք խաւար մարդիկ են: Վերջապէս կարելի է ժողովուրդը 12 լուսին ասելով, ուղղակի տարուայ 12 ամիսն է հասկանում, ոչ թէ 12 երկնային մարմիններ զանազան մեծութեան:

— Հա, միտս ընկաւ. ինչո՞ւ տարուայ մէջ 12 ամիս են հաշւում:

— Այդ ուրիշ անգամ կ'ասեմ քեզ. այսքանը այժմ բաւական է:

— Լաւ, թող այդպէս լինի:

XX.

ԹԷ ԻՆՉՊԵՆ Է ՄԱՆ ԳԱՒԻՍ ԼՈՒՍԻՆԸ

— Խնդրեմ ասես, ինչո՞ւ տարին 12 ամիս ունի:

— Դու արդէն լսել ես, որ լուսինը մէկ տեղ չէ կանգնած, այլ միշտ ման է դալիս երկրի չորս կողմը: Մէկ տարում նա 12 անգամ պտտում է երկրի շուրջը, այդ պատճառով էլ տարին 12 ամիս ունի:

— Տասներկու անգամ:

— Այո՛:

— Բայց ինչո՞ւ նա միշտ հաւասար չէ գնում, մէկ անգամ 30 օր, միւս անգամ 31 օր:

— Նա հաւասար է գնում, բայց մենք հաւասար չենք հաշուում: Գիտե՞ս, մէկ տարում լուսինը երկրի շուրջը պտտում է ոչ թէ ուղիղ 12 անգամ, այլ քիչ աւել, բայց ոչ 13 անգամ. այդ պատճառով կ'ուզես 12 հաշուենք, կ'ուզես 13, միևնոյն է, սխալ է դուրս դալիս և պէտք է կամ աւելացնել ամսուայ օրերը, կամ պակասացնել: Եւ որովհետև մենք ընդունել ենք արդէն 12 ամիս, ուրեմն ամեն ամսին պէտք է աւելացնել մի քանի օր:

— Ամեն մէկին քանի՞ օր ենք աւելացնում:

— Մէկ-մէկ օր, երբեմն էլ երկու օր:

Բանը նրանումն է, որ լուսինը երկրի մօտով մէկ անգամ շրջում է $29\frac{1}{2}$ օրում, այնպէս որ ամիսն էլ պէտք է $29\frac{1}{2}$ օր լինէր: Բայց այդպէս հաշուելով՝ տարին 12 ամսից աւել կը լինէր. այդ պատճառով պէտք է ամսուայ օրերը աւելացնել: Բայց եթէ ամեն ամսին մէկ մէկ օր աւելացնէինք, քիչ կը լինէր, իսկ եթէ երկու երկու օր, շատ կը լինէր, դուրս է դալիս, որ մէկ ամսում պէտք է մի օր աւելացնել, իսկ միւսում երկու. այդ պատճառով մի քանի ամիսներ 30 օր են ունենում, միւսները 31: Բայց այդ էլ այնքան ուղիղ չէր լինի. դորա համար մէկ ամսին այն է փետրուարին ոչ թէ աւելացրել են, այլ պակասացրել են նրանից մէկ օր. այդ է պատճառը, որ փետրուարը 28 օր ունի: Վերջապէս բոլորովին ուղիղ հաշուելու համար իւրաքանչիւր 3 տարուց յետոյ փետրուար ամսին էլ աւելացնում են մէկ օր, այդ պատճառով նահանջ տարու փետրուարը 29 օր է ունենում, և ոչ 28:

Ճիմա դու ինձ ասա՛, զիտե՞ս ինչու համար են շաբաթները:

— Ճշմարիտն ասած, չը գիտեմ:

— Կարող ես այնպէս հասկանալ: Սովոր նրանից է, որ լուսինը մէկ անգամ երկրի շուրջը ման է դալիս, իսկ շաբաթը:

— Զի գիտեմ, ի՛նչպէս ասեմ:

— Մտածիր, չէ՞ որ ամիսը 4 շաբաթ ունի, ինչո՞ւ չէ 5 կամ 3:

— Հը՛ մ... չէ՛, չը գիտեմ, աղա՛:

— Է՛հ, ինչպի՛սի աղայ ես: Միտդ բեր իմ գընդակը, երբ նա գլխիդ շուրջը ման էր գալիս, ի՞նչ փոփոխութիւններ էին պատահում:

— Ձը լինի՞ թէ, դա լուսնի քառորդներն են:

— Տեսնում ես, որ գիտես: Մէկ շաբաթը լուսնի առաջին քառորդն է, երկրորդ շաբաթը երկրորդ քառորդն է և այլն... Չորս քառորդ է և չորս շաբաթ:

— Սյդպէս է, այդպէս: Բայց մի անգամից դըժուար է հասկանալ:

— Միայն լաւ իմացիր, որ այստեղ էլի մէկ փոքրիկ սխալ կայ. լուսինը չորս քառորդ ունի, իսկ մէկ ամիսը 4 շաբաթից քիչ աւել է: Սյդ կրկին նրանից է, որ մեր ամիսները 28 օրից աւել են. բացի դրանից 30 օրը, ինչ տեսակ էլ 4 բաժին աւնեք, ամբողջ թուեր չենք կարող սասնալ, այսինքն չենք կարող այնպէս անել, որ ամեն մէկ քառորդ ունենայ 7 կամ 8 օր: Իսկ եթէ ամեն մի շաբաթը հաշուենք եօթ ու կէս օր, շատ անյարմար կ'լինէր:

— Լաւ, այդ թողնենք: Խնդրեմ ինձ այս ասան, լուսնի վերայ մարդիկ կան թէ ո՛չ:

— Սյդ ոչ ոք չէ իմանում: Կարծեօք մարդ չ'կայ, բայց Աստուած գիտէ:

— Ինչո՞ւ չը կայ:

— Որովհետեւ այնտեղ մարդիկ չեն կարող ապրել, թէպէտ այնտեղ ցերեկ և գիշեր լինում է, բայց օդ չը կայ:

— Իսկ գիշեր և ցերեկ լինո՞ւմ է:

— Լինում է:

— Նոյնպէս ինչպէս մե՞զ մտա:

— Քիչ զանազանութիւն կայ: Որովհետեւ այնտեղի օրը հաւասար է մեր 29¹/₂ օրուան և ո՛չ 24 ժամին:

— Ինչո՞ւ այնտեղի օրը աւելի մեծ է:

— Որովհետեւ լուսինը աւելի կամաց է պտտում իւր շուրջը, քան թէ երկիրը:

— Նա է՛լ է իր շուրջը պտտում:

— Անպատճառ:

— Ուրեմն նա՞ էլ երկու գործ է կատարում. համ երկրի շուրջն է ման գալիս, համ էլ իրեն շուրջը պտտո՞ւմ:

— Սյո՛, բայց այդ քիչ է. լուսինը ուրիշ գործ էլ է կատարում. պտտուում է և՛ արեգակի շուրջը:

— Արեգակի շուրջն է՞լ:

— Հապա ի՞նչպէս էիր կարծում: Չէ՞ որ երկիրը արեգակի շուրջը ման է գալիս. իսկ երկիրը որտեղ գնում է, լուսինն էլ յետեից:

— Ա՛խ, մոռացել էի, որ երկիրը նրան ձգում է և այդ պատճառով նա վազում է երկրի յետեից:

— Ի հարկէ: Եւ նա երկրի հետ պիտի անցնի
ամբողջ ճանապարհը, այսինքն արեգակի չորս կող-
մը, այնպէս որ լուսինն էլ ունի իր տարին: Մէկ
անգամ որ իրեն շուրջը պտոյտ է գալիս, այդ նրա
համար մի օր է. մէկ անգամ որ երկրի չորս կողմով
անցնում է, այդ նորա ամիսն է (29¹/₂ օրը). մէկ
անգամ որ երկրի հետ միասին արեգակի շուրջը ման
է գալիս, այդ նրա համար մէկ տարի է (365 օր է):

— Իսկ շաբաթներ ունի՞ նա:

— Ի հարկէ ունի, որովհետեւ քառորդներ ունի:
Մեր շաբաթներն էլ նրա քառորդների վերայ են
հիմնած, միայն այնտեղ ոչ ոք չը կայ, որ շաբաթ-
ները և տարիները հաշուի:

— Ճիշտ է: Հապա, ասացէք ինչո՞ւ այնտեղ մար-
դիկ չը կան:

— Որովհետեւ օդ չը կայ, առանց որի մարդիկ
ապրել չեն կարող:

— Իսկ ինչո՞ւ այնտեղ օդ չը կայ:

— Սյդպէս է շինուած այդ մոլորակը, երևի բը-
նակութեան համար չէ ստեղծուած:

— Իսկ կարելի՞ է երկրից թռչել այնտեղ:

— Ո՛չ, չէ կարելի: Ո՛չ միայն այնտեղ, այլ մին-
չև անգամ չէ կարելի թռչել երկրից 10 վերստ հե-
ռու, որովհետեւ ինչքան հեռանում ես, այնքան օդը
քչանում է, այնպէս՝ որ վերջը շունչ քաշել ան-
գամ անկարելի է լինում: Թռչել կարելի էր մի

կերպ, բայց ապրել անհնար է: Եթէ մինչև անգամ ի-
րեն լուսնի մօտն էլ թռչելիք, էլի օգուտը քիչ կը լի-
նէր, որովհետեւ տեղ հասնելուց յետոյ մէկ րոպէ
անգամ չէիք կարող ապրել:

— Ուրեմն միայն երկրի՞ վերայ մարդիկ կան:

— Սյդ ինքս էլ չը դիտեմ հաստատ: Կարելի է
ուրիշ մոլորակների կամ աստղերի վերայ, որտեղ
օդ կայ, կան և՛ մարդիկ կամ մարդկանց նման ա-
րարածներ, բայց միայն այս է հաստատ յայտնի, որ
լուսնի վերայ օդ չը կայ, ուրեմն նրա վերայ չեն կարող
գտնուել մարդիկ, անասուններ և մինչև անգամ բոյ-
սեր: Իսկ միւս կողմից՝ եթէ օդ չը կայ, ուրեմն չը կայ
ո՛չ քամի, ո՛չ այն կապոյտ կամարը, որ բարձրից
երևում է. նոյնպէս չը կան ո՛չ գետեր, ո՛չ ջրեր,
ո՛չ թռչապեր, ո՛չ ամպեր: Այնպէս որ թէև լուսնի-
նը ինքը շատ գործ է կատարում, ինչպէս դու ա-
սում ես, բայց նրա վերայ գործ չը կայ բոլորովին:
Մի խօսքով, մէկ տխուր և մեռած աշխարհ է: Ի՞նչ
կեանք պիտի լինի այնտեղ, ուր ո՛չ զազան կայ,
ո՛չ մարդ, ո՛չ ծառ կայ, ո՛չ թուփ. ուր ո՛չ անձ-
րև է լինում, ո՛չ քամի, ուր մշտական լուռութիւն
ու խաղաղութիւն է տիրում, ինչպէս գերեզմանի մէջ...

— Իսկ ինչո՞ւ լուսնի վերայ նկատում ենք տե-
սակ-տեսակ բաներ:

— Սյդ ուղղակի նրանիցն է, որ լուսնը հարթ
չէ և նրա վերայ ստուերներ են լինում: Լուսնը

նոյնպէս անհարթ է, ինչպէս և երկիրը. նրա վերայ
կան սարեր ու ձորեր: Այդ սարերի մէկ կողմը մուլթ
է, միւս կողմը լոյս. այդ պատճառով նրանք ինչի՛
նման ասես, կարող են երևել:

XXI.

ԻՆՉԻՑ Է ՅԱՌԱՉԱՆՈՒՄ ԱՐԵԳԱԿԻ ԽԱԽԱՐՈՒՄԸ

Մեր զիւղի ուսումնարանը վաղուց է բացուել:
Այնքան աշակերտներ էին հաւաքուել, որ մի մարդ
չէր կարող դաս տալ: Պետրոս աղան խնդրեց զիւղի
զրազրին և մի ուրիշ զրազէտ մարդու, որ իրեն օգ-
նեն. բայց էլի բաւական չէր: Ես նոյնպէս գնում
էի ուսումնարան, բայց սովորելու ժամանակ չէի ու-
նենում. մեծ մասամբ դէս ու դէն էի վազում: Կամ
զրքեր պէտք էր բերել, կամ մատիտներ, կամ թուղթ,
կամ այս բանի յետեւից պէտք էր գնալ, կամ այն:
Իսկ արձակուրդները շուտով վերջացան և Պետրոս
աղայի քաղաք գնալու ժամանակը հասաւ: Սկսե-
ցինք ճանապարհի պատրաստութիւն տեսնել: Այդ
բոլոր ժամանակը ես զբաղուած էի և աւելի ոչինչ
չ'իմացայ, բայց ճանապարհին ազատ էինք արդէն.
ամբողջ օրը Պետրոս աղայի հետ խօսում էի: Ըս-
կըսեցի երկրին հարց ու փորձ անել: Ինչի՞ց է պա-
տահում, ասում էի, որ արեգակը ցերեկ ժամանակ
խաւարում է: Կէս օրին յանկարծ այնպէս մթնում
է, որ թռչունները իրանց բունն են մտնում, կարծես

զիշեր լինի. մարդիկ փախչում են դաշտից, ամենքը սարսափում են... մէկ էլ տեսար — մի քանի լուսալէից յետոյ արեգակը կրկին դուրս եկաւ, նորից լուսացաւ և ամեն բան կրկին առաջուայ կարգով գնաց: Ճշմարի՞տ է, հարցնում էի ես, որ կախարդ կինը իր ցախաւելով ծածկում է արեգակը, կամ ճշմարի՞տ է, որ սատանան իր թեւերը թափահարում է: Իսկ մէկ ղինուոր ասում էր, թէ ինքը զբքում կարդացել է, իբր թէ հրաման չէ տուած որ այս ինչ օրը արև լինի: Այս բոլորը պատմեցի նրան, իսկ նա պատասխանեց. «չու ինքդ հասկանում ես, որ սուտ է»:

— Լուսինը ո՞ր մարտակի շուրջն է ման գալիս — հարցրեց նա:

— Երկրի շուրջը:

— Իսկ երկի՞րը:

— Արեգակի շուրջը:

— Ուրեմն չէ՞ կարող պատահել, որ լուսինը երկրի չորս կողմը վազելով, արեգակի և նրա մէջ աեղն ընկնի:

— Ի՞նչ հարկէ, կարող է:

— Իսկ եթէ կարող է, այն ժամանակ լուսինը արեգակին կը ծածկէ և լուսնի ստուերը կընկնի երկրի վերայ: Այդպէ՞ս է թէ՛ ոչ:

— Երևում է, որ այդպէս է: Ա՛յ, օրինակ, եթէ կուպէկանոցը բզկանի և ձրագի մէջ աեղն ընկնէր,

կուպէկանոցի շուաքը կընկնէր բզկանի վերայ և ձրագը բզկանի համար կը խաւարէր:

— Նոյնպէս էլ արեգակն է խաւարում երկրի համար: Մէկ ուրիշ օրինակ ասեմ: Երեկոյեան, երբ ձրագը դրուած է սեղանի վերայ, եթէ ձեռքդ մեկնես ձրագի և պատի միջև, ձեռիդ շուաքը կընկնի պատի վերայ, չէ՞:

— Ինչպէս չէ՞: Մինչև անգամ այդպէս անելով պատի վերայ շուաքից նապաստակներ են լինում կամ երկու ձեռների ափերը իրար կպցնելով ստանում են ձկան զլուխ, իսկ ձեռները բաժանելով ստանում են ձկան բերան:

— Ա՛յ, տեսնո՞ւմ ես, ինչպէս ձեռքի ստուերը ընկնում է պատի վերայ և ձրագը խաւարում է, նոյնպէս էլ լուսնի ստուերը ընկնում է երկրի վերայ և արեգակը խաւարում է: Այնպէս, որ քո ասած կախարդ կինը կամ սատանան լուսինն է:

— Ուրեմն ցախաւելը չէ ծածկում արեգակին, այլ լուսինը:

— Ի՞նչ հարկէ:

— Ոչ էլ սատանայի թեւը, այլ կրկին լուսինը:

— Այո՛:

— Հապա ինչո՞ւ այդ չի երևում:

— Ինչը՞:

— Որ լուսինը արեգակի առաջ կանգնած է լինում:

— Հա՛... նշանակում է, որ մոռացել ես առաջուայ

աստծս: Իսկ երբ լուսինը ծնունդ է առնում, այն ժամանակ նա երևում է: Յիշում ես իմ գնդակը գլխիդ և ծրարի մէջ տեղը:

—Ախ, ճշմարիտ: Այո՛, ճիշտ է, լուսինը այն ժամանակ չէ երևում, որովհետեւ դէպի մեզ դարձրած երեսը խաւար է լինում:

—Տեսնո՞ւմ ես, միենցին պատճառով նա չէ երևում արեգակի խաւարման ժամանակ: Այնպէս որ այդ խաւարումը և լուսնի ծնունդը միաժամանակ են պատահում: Հարցրո՛ւ Տերունիներին, որոնք մի քանի անգամ տեսել են արեգակի խաւարումը: Նրանք քեզ կ'ասեն, որ դա միշտ լուսնի ծննդի ժամանակ է պատահում:

—Ձէ, աղս, այդպէս չէ:

—Ի՞նչպէս:

—Ախր լուսինը ամեն ամիս նորում է, իսկ ամեն ամիս խաւարում չէ լինում:

—Դա նշանակութիւն չունի: Ես չեմ ասում, թէ ամեն անգամ, երբ լուսինը նորում է, արեգակն էլ խաւարում է, այլ ասում եմ, թէ ամեն մի խաւարման ժամանակ, լինում է լուսնի ծնունդ:

—Իսկ ինչի՞ միշտ միասին չեն պատահում:

—Որովհետեւ ամեն անգամ նոր լուսինը արեգակի և երկրի հետ մէկ դժի վերայ չէ գտնւում: Եթէ ձեռք, որ պահում ես ծրարի և պատի մէջ տեղում, բարձրացնես դէպի վերև, նրանից ընկած

ստուերն էլ կը բարձրանայ. իսկ եթէ ձեռքդ դէպի ներքև տանես, ստուերն էլ ներքև կ'իջնի: Նոյնպէս արեգակի խաւարումը պատահում է, կարելի է ասել, ամեն անգամ, երբ լուսինը նորում է, միայն ամեն մէկ անգամ երկրի համար չէ պատահում, մէկ անգամ նրանից բարձր է անցնում, միւս անգամ նրանից ցածր և նրա վերայ չէ ընկնում:

—Իսկ ինչի՞ց է այդպէս:

—Լուսնի ճանապարհը այնպէս է, որ նա երկրի և արեգակի հետ միասին մէկ դժի վերայ շատ հազիւ է գտնւում: Իսկ լուսնի խաւարումը տեսնու՞մ ես:

—Ո՛չ, չեմ տեսել: Մի՛թէ նա էլ խաւարում է:

—Ի հարկէ. բայց դա միշտ գիշերն է պատահում, երբ մարդիկ քնած են լինում. այդ պատճառով շատերը չեն տեսնում: Ասենք արթուն մնացողներին էլ այնքան նկատելի չէ լինում, ինչպէս արեգակի խաւարման ժամանակ:

—Իսկ ինչո՞ւ լուսինը խաւարում է:

—Այդ արդէն ինքդ պիտի հասկանաս: Եթէ պատահում է, որ լուսինը ընկնում է ուղղակի երկրի և արեգակի մէջ տեղը, մի՞թէ չէ կարող պատահել դրա հակառակը:

—Այսինքն ի՞նչպէս:

—Այնպէս, որ մէջ տեղը կ'ընկնի ո՛չ թէ լուսինը, այլ երկիրը:

—Իսկ այդ ե՞րբ կը լինի:

— Է՛լ ի մոռացար. միտդ բեր գնդակը: Մի՞ թէ չէր պատահում, որ քո գլուխը զանուում էր գնտակի և ճրագի մէջ տեղում:

— Սյո՛, այո՛, լուսնի լուսնի ժամանակ:

— Տեսնո՞ւմ ես, որ դու ինքդ պէտք է իմանայիր:

— Դրա մասին հէնց այնպէս հարցրի. մի ուրիշ բանի վերայ էի մտածում և այդ մոռացայ:

— Ի՛է՛, այժմ միտդ պահի՛ր, երբ երկիրը զրանրում է լուսնի և արեգակի մէջ տեղը և միևնոյն գծի վերայ, որի վերայ նրանք են զանուում, այսինքն, նրանցից ո՛չ բարձր, ո՛չ ցածր, այն միջոցին երկրի ստուերը ընկնում է լուսնի վերայ և այդ պատճառով լուսինը խաւարում է:

— Ադա, գիտե՞ս, ինչն՞ վերայ էի մտածում: Ես մտածում էի, թէ արդեօք ձշմարի՞տ է, որ զինուորը գրքում կարդացել է, թէ այս ինչ օրը արև չպէտք է լինի:

— Սյսինքն խաւարում պիտի լինի, ո՛չ թէ արև չը պիտի լինի:

— Միևնոյն է:

— Սյգտեղ զարմանալի ոչինչ չը կայ: Գիտնականները ամեն տարի հաշուում են, թէ որտեղ և ո՛ր օրը, մինչև անգամ ո՛ր ժամին խաւարում կը լինի և այդ բոլորը տպում են գրքի մէջ, որին օրացոյց են ասում: Երբ կարդալ կը սովորես, դու ինքդ կիմանաս և երբ տուն կը վերադառնաս, ա-

ռաջուց կը գուշակես, խաւարում պիտի լինի՞ թէ ոչ և երբ պիտի լինի:

— Պրրրր... բղաւեց կառապանը և մեր կառքը կողքի վերայ շուռ եկաւ:

— «Ս՛յ քեզ խաւարում», մտածեցի ես: Առաջի անիւր կտարուել էր: Պիտի իջնէինք և նորոգէինք:

XXIX.

ՀԱՍԱՐԱԿ ՈՒ ՊՈԶԱՒՈՐ ԱՍՏՂԵՐԻ ԵՒ ԽԱՒԱՐ ԿԷՏԵՐԻ ՄԱՍԻՆ.

Ճանապարհին սկսեցինք խօսել նոյնպէս աստղերի մասին: Թէպէտ ես զիտէի, որ աստղը այնպէս լուսաւոր է, որ ինքն իրեն փայլում է, բայց ինձ մի տեսակ զարմանալի էր թւում, որ աստղը և արեգակը միատեսակ լուսատուներ են: Դուքս է գալիս, որ ամեն մի աստղ անպատճառ արեգակ է, եթէ ինքն իրեն փայլում է, և ընդհակառակը մեր արեգակը ինքը մի հասարակ աստղ է, որովհետեւ նոյնպէս ինքն իրեն փայլում է: Սյնպէս, որ փոխանակ ասելու միլիոն աստղեր՝ կարող ենք ասել միլիոն արեգակներ, և դա ճշմարիտ կը լինի: Նոյնը պէտք է ասել կլորութեան մասին: Որ արեգակը, երկիրը և լուսինը գնտաձև են, այդ համարեա ինքս հասկացայ. բայց այն, որ բոլոր աստղերն էլ նրանց նման գնտաձև են, խելքս չէր կտրում: Երբ նայում ես աստղերի վերայ, նա անկիւնաւոր է երևում, երբեմն վեց և երբեմն ութ անկիւնանի: Իսկ դուքս է գալիս, որ այդպիսի անկիւնները ոչ թէ 6 կամ 8 են, այլ

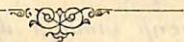
ամբողջ հազարներ, որովհետեւ այդ անկիւնները աստղերի ճառագայթներն են. իսկ իրենք աստղերը բոլորովին կլոր են: Եթէ երկիրը արեգակից աւելի հեռու լինէր, քան այժմ, արեգակն էլ մէկ փոքրիկ աստղի չափ կ'երևէր և նոյնպէս անկիւնաւոր կը թւէր, չնայած, որ նա կլոր է: Եւ ընդհակառակը, եթէ մի որ և իցէ աստղ այնքան մօտենար մեզ, ինչքան արեգակը, նա էլ արեգակի նման մեծ ու կլոր կ'երևէր և նոյնպէս կը տաքացնէր: Մի խօսքով զրանք արեգակներ են, ոչ թէ աստղեր: Եւ այդ արեգակների մէջ այնպիսիները կան, որ ոչ միայն հաւասար են մեր արեգակին, այլ մինչև անգամ նրանից մեծ են: Բայցի զրանից այդ արեգակներից ամեն մէկը ունի իր առանձին՝ երկնային լուսատուների խումբը, ամեն մէկը ունի իր մոլորակները, իր երկիրը, իր լուսինը: Եւ այդ խմբերից կամ ինչպէս գիտնականները ասում են, համաստեղութիւններից ամեն մէկին տիեզերքի մէջ պահում է իր աստղը, որի շուրջը ամբողջ խումբը ման է գալիս: Բայց զրանց թիւը մինչև այժմ ոչ ոք չի գտել: Կարելի է, ոչ ոք էլ չ'կարողանայ հաշուել, քանի որ նրանք անթիւ ու անհամար են: Մինչև անգամ առանձին-առանձին եղածները անկարելի է հաշուել, ուր մնաց թէ «յարդրող» բոլոր աստղերը... ճշմարիտ է, կարող են պատասխանել, թէ դա մի սպիտակ շերտ է, ոչ թէ աստղեր. կարելի է մի քանիսն էլ հաւա-

տայնեն, թէ զւերից մէկը ձմեռուայ ցուրտ ժամանակը յարդ է գողացել և երկնքով տանելու միջոցին յարդը քիչ-քիչ թափուել է: Այդ թափուած յարդից երկնքի վերայ կազմուել է այդ սպիտակ շերտը, որին ասում են «յարդգողի ճանապարհ»: Բայց դա առասպել է: Իսկապէս յարդգողի ճանապարհը ուրիշ ոչինչ է, եթէ ոչ անթիւ աստղերի մի շարք. այդ աստղերը այնքան շատ են և այնքան խիտ, որ նրանց բոլորի լոյսը միախառնւում է և մի ընդհանուր լոյս կազմում, որը կարծես մի հասարակ շերտ լինի երկնքի վերայ: Ի՛հ, եկ ու նրանց համարիր: Բայց դա բոլորը չէ դեռ: Այն յարդգողի ճանապարհի յետևում, որ մենք տեսնում ենք աչքով, կայ մի ուրիշ յարդգողի ճանապարհ, այսինքն կան նոյնպիսի անթիւ, անհամար աստղեր, որոնք մի շերտ են կազմում: Ի՛հ, դրանց համարիր, տեսնենք: Բայց բացի աստղերից, բացի այդ բոլոր ինքնափայլ արեգակներից, նրանց արանքում կան և ուրիշ մոլորակներ, որոնց բոլորովին չենք տեսնում, որովհետև նրանց լոյսը լուսնեակիինի նման թոյլ է, ուրիշից է առած: Եւ նրանք գտնուում են այնպիսի ահագին տարածութեան վերայ, որ հասարակ աչքով տեսնել անկարելի է: Իրանից յետոյ եկ ու նրանց հաշիւը դաիր: Բայց կարծում էք սրանով վերջացու. ոչ, այդ բոլորը չէ դեռ: Այդ լուսատուներից զատ կան և ուրիշները, որոնց զիսաւոր կամ պոչաւոր աստղ

են ասում: Այդ պոչաւոր աստղերի մասին էլ զանազան առասպելներ են պատմում: Օրինակ, ասում են, թէ այդ պոչաւոր աստղերը երկնքի վերայ երևում են սովից, պատերազմից և ժանտախտից առաջ, մի խօսքով, երբ ժողովրդին մի որ և իցէ անբախտութիւն պիտի պատահի: Բայց ինչպէս կարող է լինել, քանի որ շատ անգամ զիտնական մարդիկ առաջուց իմանում են, թէ երբ պիտի երևի երկնքի վերայ պոչաւոր աստղ, և դրա մասին օրացոյցներում զրուում են, ինչպէս և արեգակի խաւարման մասին: Նշանակում է, որ այդ բոլորը սահմանուած կարգով է լինում: ուրեմն նրանց երևելը թշուառութիւն չէ կարող բերել, ինչպէս և թշուառութիւն չեն պատճառում լուսնի նորումը, լրումը, արեգակի խաւարումը և այլն... Ուրեմն, բանը նրանում չէ, թէ ինչ տեսակ անբաղդութիւն են զուշակում այդ մոլորակներն, այլ նրանում, թէ ինչ տեսակ աստղեր են նրանք: Կարծում են, թէ դրանք էլ երկնային լուսատուներ են, բայց այնպիսի լուսատուներ, որոնք դեռ նոր են կազմակերպում, այսինքն, այն նիւթը, որից դրանք կազմուած են, դեռ ևս չէ պնդացել, չէ թանձրացել մէկ տեղ: Այդ նիւթը դեռ անքան հեղուկ է, որ օդի և ջրի նման թափանցիկ է: Այդ պատճառով պոչաւոր աստղի միջով կարելի է տեսնել ուրիշ աստղեր, որոնք գտնուում են նրա յետևում: Բայց դրանով էլի չէ վերջանում տիեզերքը:

Բացի բոլոր արեգակներից, մոլորակներից և պոչաւոր աստղերից կան այսպէս կոչուած «խաւար կէտեր», որոնք պոչաւոր աստղերից էլ թափանցիկ են: Իրանց կէտեր են ասում այն պատճառով, որ նրանք ոչ կլոր են երևում, ինչպէս մեզ ամենամօտ լուսատուները և ոչ անկիւնաւոր, ինչպէս ամենահեռաւորները: Իսկ խաւար են ասում դրանց այն պատճառով, որ ամպի նման մութ են: Ասում են, թէ դրանք էլ երկնային մարմիններ են, միայն աւելի նորակազմ, բան պոչաւորները: Ի զուր չէ ասուած, թէ «երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ»:

Եւ ճշմարիտ, մարդ երբ նայում է երկնքի վերայ, երբ մտածում է, թէ այդ բոլոր աստղիկները այնքան փոքր չեն, ինչպէս երևում են, այլ դրանք ամբողջ աշխարհներ են, ինչպէս երկիրը և նրա արեգակը, թէ շատերը նրանցից էլ մեծ են. երբ մարդ մտածում է, թէ միլիոնաւոր այդպիսի աշխարհներ կան տիեզերքում և բացի այդ տեսանելի աշխարհներից կան և աներևոյթները, մարդ սարսափում է, խելքը կորցնում է: Պարզ է, որ դրա համար ոչ չափ կարող է լինել, ոչ թիւ, ոչ հաշիւ:

XX.

ԹԷ ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ ՍԱՐԴԻԿ ԱՅՊ ԲՈՒՈՐԸ ԻՍՍՅԵԼ.

Քիչ էր մնում, որ զլուխս տրաքուի, երբ սկսեցի մտածել, թէ քանի տեսակ լուսատուներ կան տիեզերքում, թէ ինչքան մեծութիւն ունի նրանցից ամեն մէկը և թէ որքան տեղ է հարկաւոր ամեն մէկի համար: Մինչև անգամ երբ քաղաք մտանք, ես չ'նկատեցի և միայն այն ժամանակ ուշքի եկայ, երբ Պետրոս աղան կողքս խթեց: Նայում եմ—ահազին տներ, փողոցներում բազմաթիւ մարդիկ, մեծ մասամբ աղաներ, ամեն կողմից գնում-գալիս են: Հրապարակների վերայ շատուաններ են շինուած, իսկ զարպասների վերայ քարէ արծիւներ դրուած... կարծես՝ երազ լինէր: Ես մոռացայ երկնքի լուսատուները: Քաղաքի միջով գնացինք, գնացինք, վերջապէս հազիւ-հազ տեղ հասանք: Յետոյ երկար ժամանակ Պետրոս աղան իրեն համար բնակարան էր փնտռում, իսկ ես պարապութիւնից ամբողջ օրը փողոցումն էի անց կացնում և բերանս բաց չորս կողմս մտիկ էի տալիս. քիչ մնաց, որ աչքերս կուրանային, մինչև որ ամեն բան տնտղեցի: Մեզ հա-

մար բնակարան գտանք և ամենը իր կարգով գնաց: Այդ ժամանակ ես սկսեցի ուսումնարան գնալ. առաջաները դրել-կարգալ էին սովորեցնում: Վարժապետներին հաշիւ չ'կար, զիւղի նման չէր և ամենքն էլ կարծես ջոկովի լինէին: Ես հեշտութեամբ էի սովորում: Երեք ամսից յետոյ, առանց ուրիշի օգնութեան կարողանում էի կարգալ նոր զբօսայի: Պատմութիւնների ժամանակ նոյնպէս գնում էի լսելու, բայց երկար ժամանակ պատմում էին այն, ինչ որ ես գիտէի արդէն: Վերջում հասան այն տեղը, ինչ որ դեռ չէի լսել ոչ տէր-հօրից, ոչ Պետրոս աղայից. այսինքն, թէ ի՞նչպէս և ե՞րբ են մարդիկ խմացել այդ բոլորը

Ասում են, թէ այն ժամանակից, երբ աշխարհը ստեղծուել է և մարդիկ ապրում են աշխարհիս վերայ, անցել է մի քանի հազար տարի, բայց այդ քան ժամանակում ոչ ոքի, մինչև անգամ ամենախելօք մարդկանց դուրսը չէր եկել, թէ մեր երկիրը կարող է գնտաձև լինել, ամենքը, մինչև անգամ ամենազիտուն և ամենանշանաւոր մարդիկ կարծել են, ինձ նման, թէ երկիրը հարթ է, ինչպէս սենեակի յատակը: Բայց սրանից 300 տարի առաջ դուրս

է դալիս մէկ մարդ, որը առաջին անգամ սկսում է խօսել դրա մասին: Այդ մարդի անունը Քրիստափոր Կոլումբոս էր: Երկար ժամանակ նա սովորել էր զանազան ուսումնարաններում, իսկ յետոյ, աւելի երկար ինքն իրեն էր սովորել: Վաղուց էր նրա գրելում ծագել այդ միտքը, բայց ոչ ոքին նա սիրտ չէր անում դեռ յայտնելու. իրեն զսպում էր և լըռում, վախենալով, որ մի գուցէ սխալուի: Նա շարունակ մտածում էր և մտածում: Վերջապէս վճռեց— երկիրը պէտք է գնտաձև լինի և ես նրա չորս կողմը պիտի ման գամ: Եւ երկար չ'մտածելով նա ուղղակի դիմեց իշխանութեան և ասաց. ինձ տուէք մի նաւ և ես կը գնամ՝ երկրի միւս երեսը և ձեզ համար նոր հողեր կը գտնեմ: Այս որ ասաց, սկսեցին նորան ծաղրել, վերան ծիծաղել. դժուէ՛ր ես դու, եղբայր, ասում էին նրան. եղբայր, դու անաստուած ես: Հասկա ի՞նչպէս յետ կը դառնաս, եթէ երկիրը կոր է, ինչպէս դու ես ասում: Ասեմք, թէ կարողացար ջրի վերայով դէպի ներքև գնալ. իսկ վերադառնալիս, ի՞նչպէս կարող ես բարձրանալ այդ ջրային սարը... ձիշա մեր ազախնի նման էին դատում նրանք: Բայց մեր ազախինը ռամիկ է և անուսում, իսկ նրանք պատուաւոր և ուսում առած մարդիկ են եղել: Քրիստափորը չը համբերեց, թողեց իւր քաղաքն և գնաց ուրիշ երկրում բազմ փրճառելու: Թողնելով իւր հայրենիքը՝ Իտալիան, հեռա-

ցաւ Սպանիա: Այստեղ էլ նա յաջողութիւն չ'ունեցաւ: Գնաց Ֆրանսիացոց թագաւորի մօտ—միւնոյն անյաջողութիւնը: Մի տէրութիւնից միւսն էր գնում, մի թագաւորի մօտից միւսի մօտ—չէր յաջողում, ոչ ոք չէր հաւատում նրան, ամենքը կարծում էին, թէ կը տանի նաւը կը կորցնի: Քսան տարի չարչարուեց նա այսպէս, մինչև որ վերջապէս զանուեցաւ մէկ խելօք մարդ՝ Սպանիայի Իզաբելլա թագուհին: Վերջինս իր ամուսնուն խնդրեց, որ մէկ նաւ տայ նրան: Զափազանց ուրախացած՝ Կոլումբոսը սկսեց ճանապարհի պատրաստութիւն տեսնել: Պատրաստուեց, նաւ նստեց և ճանապարհ ընկաւ: Մէկ ամիս գնաց, երկու, երեք ամիս գնաց, բայց ոչինչ չը գտաւ: Նա գնում էր այն ծովով, որտեղ աշխարհի ստեղծուելուց ի վեր ոչ ոք ոտք չէր դրել: Գնում էր, գնում, բայց բացի երկնքից և ծովից ոչինչ չէր երևում: Նաւաստիները սկզբում համբերում էին, դեռ յոյս ունէին, բայց ահա երրորդ ամիսն էլ վերջանալու վերայ էր, իսկ նրանք ցամաքի երես չէին տեսնում: Դարձեալ նոյն ծովն էր ու երկինքը, նոյն երկինքն ու ծովը: Նրանք արկրեցին, երկիւղը պատեց նրանց սիրտը, սկսեցին զանգատուել, թէ Կոլումբոսը բերեց իրենց մի անյայտ տեղ. թէ այդտեղ անպատճառ կը մեռնեն իրենք: Մէկ խօսքով սկսեցին տրտնջալ և աղմուկ հանել: Կոլումբոսը վախենում էր ապստամբութիւնից, վա-

խենում էր, որ իրեն կ'սպաննեն: Բայց նա կարողացաւ մի կերպ հանգստացնել, յորդորել նրանց, որ մի քանի օր էլ սպասեն: Սրբարե՛ նշանակած ժամանակը վերջանալիս, վաղ առաւօտեան, նաւաստիներից մէկը, որ նստած էր կայմի վերայ, գոչեց. «ցամաք, ցամաք»: Ամենքը իսկոյն դուրս թափուեցան, աչքերը հեռուն յտռեցին և մի քանի րոպէից յետոյ ամբողջ նաւի վերայ լուում էր. «ցամաք, ցամաք»: Ուրախութիւնից ճանապարհորդները չէին իմանում, թէ ինչ անեն. թնդանօթներ էին արձակում, աղօթում էին, լաց էին լինում, իրար համբուրում էին... իսկ Կոլումբոսը: Նա այժմ կատարելապէս փառաւորվում էր: Նրա առաջ ծունկ էին չորում, համբուրում էին նրա շորերը, ձեռները, նրա համար աղօթում էին: Այսպէս զանուեցաւ երկրագնտի միւս երեսում այն երկիրը, որ կոչւում է Ամերիկա:

Կոլումբոսը չը նայած չար լեզուներին, վերադարձաւ անփորձ և մեծ յաջողութեամբ: Երբ նա սկսեց պատմել նոր երկրների և նոր մարդկանց մասին, նոր թագաւորութիւնների և նոր թագաւորների մասին—այդ ժամանակ թագաւորը և թագուհին չը զիտէին, թէ որտեղ բազմեցնեն նրան, իսկ այն մարդիկ, որոնք նրան ծաղրում էին ու ծիծաղում, այժմ ծառայութիւններ էին մատուցանում նրան: Կոլումբոսը մայրաքաղաք մտաւ, ինչպէս թագաւոր:

Ժողովուրդը աղաղակում էր, զանգակները խփում էին, թնդանթներ էին արձակում: Մէկ խօսքով ամեն բան փոխուել էր նրա համար: Բայց թէև ըսկիցը լաւ էր, վերջը վաւ դուրս եկաւ: Շատերը, ինչպէս միշտ լինում է, սկսեցին նախանձել Կոլումբոսին և նրանցից ամեն մէկը աշխատում էր նրա ոտի տակը փոս փորել: Օրինակ, մի քանիսը աշխատում էին նրա զիւտի արժանիքը պահասացնել: Մի անգամ էլ ճաշի ժամանակ, Կոլումբոսի ներկայութեամբ սկսեցին խօսել թէ մեծ բան չէր Կոլումբոսի երկիրը գտնելը, թէ ամեն մէկը եթէ այդ ճանապարհով գնար, անպատճառ կը հանդիպէր այն երկրին, ինչպէս և Կոլումբոսը: Կոլումբոսը ոչինչ չը պատասխանեց, սեղանից վեր առաւ մէկ ձու և ասաց. «ձեզանից ով կարող է այս ձուն դիտի վերայ կանգնեցնել»: Ամենքը փորձեցին, զանազան հնարներ գործ զրին, բայց ոչինչ դուրս չ'եկաւ: Այդ ժամանակ Կոլումբոսը վեր առաւ ձուն, սեղանին սեղմեց. ձուն ջարդուեց և կանգնեց: Ամենքն էլ սկսեցին արարնջալ, թէ այդպէս իրենք էլ կարող էին անել: Բայց աւելի խելօքները հասկացան, թէ բանը ինչու մն է, և լուեցին: Միւս նախանձողները սկսեցին բամբասել, իրար ականջում փսփսալ: Նրանք զը պարտեցին Կոլումբոսին թագաւորի և թագուհու առաջ և այն տեղը հասցրին, որ նրա ոտները և ձեռները շղթայով կապել տուին: Կոլումբոսը խնդրեց, որ այդ

շղթաները իրեն հետ զերեզմանում թաղեն: Իսկ նրա մահից յետոյ մի ուրիշ ծովագնաց, Մադելլան անունով, իրեն նպատակ դրեց Կոլումբոսի ճանապարհով գնալ մինչև Ամերիկա, ծովով անցնել նրա միւս կողմը և շարունակել ճանապարհը դէպի առաջ, որպէս զի իմանայ, թէ այդպէս գնալով ուր կը հասնի:

Ճանապարհ ընկաւ: Ամբողջ տարի շարունակ առաջ էր գնում և ինչ դուրս եկաւ. տարուայ վերջին նա հասաւ մի և նոյն տեղը, որտեղից դուրս էր եկել, չը նայած, որ ոչ մէկ անգամ յետ չէր դարձել—ճիշտ այնպէս, ինչպէս իմ ճանձը ձմերուկի վերայ: Նրանից յետոյ ոչ ոք արդէն չէր կարող կասկածել երկրի գնտաձև լինելու մասին: Այդ ժամանակից սկսած ամեն մէկը, ով որ շատ ու քիչ կարդացած է, այլ ևս զրա մասին չէ վիճում:

Կոլումբոսի մահից յետոյ գտնուեցաւ մի ուրիշ շատ խելօք մարդ, Կոպերնիկ անունով, չը գիտեմ լէհացի թէ գերմանացի: Նրան աշակերտ ժամանակը սովորեցնում էին, թէ երկիրը անշարժ կանգնած է, իսկ արեգակը նրա շուրջը ման է զալիս: Բայց այդ աշակերտը այնքան խելօք էր, որ վարժապետի խօսքերին չը հաւատաց և ինքն ուղեց ճշմարտութիւնն իմանալ: Նրա համար նա 30 տարի շարունակ գրքեր կարդաց. վերջապէս իմացաւ և սկսեց զրա մասին մի զիրք գրել: Եօթը տարի այդ գրքի վերայ

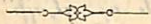
աշխատեց և ապել տուեց. զիրքը զեռ չը տպած՝ մեռաւ: Եւ զբանով միայն ազատուեց անբաղդութիւնից, որովհետեւ Հէնց որ կարդացին նրա զիրքը, ամեն կողմից սկսեցին ծաղրել և բամբասել, ինչպէս և առաջ Կոյմբոսին: Գիտնական մարդիկ ասում էին, թէ նա զժուել է, հոգեորականները,—թէ նա անաստուած է: Այնպէս որ, երբ նրանց միջից դուրս եկաւ մէկ խելօք մարդ, Գալիէյ անունով, որը ըսկըսեց ցոյց տալ, թէ Կոպերնիկը ոչ յիմար էր, ոչ անաստուած և թէ ճշմարիտ է, որ արեգակը կանգնած է և երկիրն է նրա շուրջը ման զալիս—դրա համար նրան բանտ նստացրին և միայն այն ժամանակ բաց թողին, երբ նա խոստացաւ, որ ինքը այնպէս կը ձեւանայ, իբր թէ Կոպերնիկին չէ հաւատում: Բայց մի քանի տարուց յետոյ ուրիշ շատերն էլ սկսեցին ասել մի և նոյնը և քանի գնում, այնքան համարձակ էին ասում: Մի քանի տարի անցաւ և Գալիէյի թշնամիները սկսեցին համոզուել, որ նա ուղիղ էր ասում: Այդպէս կամաց-կամաց ամենքն էլ տեսան, որ ճշմարտութիւնը կարելի չէ թաղցնել:

Դրանից յետոյ, այն է 200 տարի մեզանից առաջ, մէկ անգլիացի, որի անունն էր Նիւտոն, իմացաւ, թէ ինչի վերայ են կանգնած երկիրը, լուսինը և բոլոր աստղերն ու մոլորակները: Ահա թէ ինչպէս պատահեց այդ.

Մէկ անգամ նա պառկած էր այգում, խնձորի ծառի տակ: Յանկարծ մէկ հասած խնձոր ձիւղից պոկուելով ընկաւ նրա վերայ: Նիւտոնը սկսեց մտածել, թէ ինչու խնձորը, ձիւղից պոկուելով, զէպի ներքեւ է թռչում, ոչ զէպի վերեւ: Ի հարկէ նրան ամեն մէկը կարող էր պատասխանել, թէ դրա պատճառը այն է, որ խնձորը բաւական ծանրութիւն ունի: Լաւ, բայց ինչ բան է այդ ծանրութիւնը և ինչու ոչ միայն ծանր առարկաները, այլ և ամենաթեթեւներն անգամ, ինչպէս օրինակ փետուրը, զէպի ներքեւ են ընկնում և ոչ զէպի վերեւ: Նա մտածում էր. եթէ մինչև անգամ փետուրը, այդ թեթեւ և համարեա ծանրութիւն՝ չ'ունեցող փետուրը երկրի վերայ է ընկնում, նշանակում է, թէ ծանրութիւնը կայսնում է նրանում, որ երկիրը զէպի իրեն է ձգում առարկաները, ինչպէս, օրինակ, մագնիսն է ձգում: Իսկ եթէ փետուրը և խնձորը գետին են ընկնում այն պատճառով, որ երկիրը նրանց ձգում է զէպի իրեն, ուրեմն դա նոյնպէս զէպի իրեն է ձգում մարդուն, անասունին, տունը և ամենը, ինչ որ գտնւում է երկրի վերայ: Այդ պատճառով նրբանք ամենքն էլ չեն կարողանում թռչել, հեռանալ երկրից: Իսկ եթէ երկիրը ձգում է բոլորը, ինչ որ իրեն մօտիկ է, զուցէ լուսինն էլ վազում է նրա շուրջը այն պատճառով, որ երկիրը քաշում է նրան զէպի իրեն: Իսկ եթէ դա ճշմարիտ է, ուրեմն

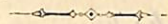
խնքը երկիրը արեգակի շուրջը պտտում է այն պատճառով, որ արեգակը նրան քաշում է գէպի իրեն և այլն և այլն...

Այս կերպով փոքր առ փոքր Նիւտոնը խնձորից հասաւ ամբողջ տիեզերքին և զտաւ, որ բոլոր երկնային մարմիններին աշխարհումս պահում է միևնոյն ոյժը, որի շնորհիւ հասարակ խնձորը զետին է ընկնում: այդ ոյժը առհասարակ ծանրութիւն ենք անուանում, իսկ Նիւտոնը զրան անուանեց ձգողութիւն:

Աւելի ուշ, այն է 100 տարի սրանից առաջ, իմացան պոչաւոր աստղերի մասին և դադարեցին նըրանցից վախենալ: Իսկ մինչև այդ ժամանակ ուսումնականները և անուսումները վախենում էին նրանցից: Բայց մէկ անգլիացի չալլէյ անունով, փոխանակ վախենալու պոչաւոր աստղերից, սկսեց հետաքրքրուել նրանցով, մանաւանդ մէկով, որ մի քանի անգամ երևացել էր հին ժամանակներում: Քըրքըրելով այդ աստղի մասին գրուած հին թղթերը, որտեղ նշանակուած էին օրը և թիւը, երբ ամեն անգամ նա երևացել էր, չալլէյը սկսեց հաշուել, թէ քանի տարուց յետոյ է այդ պատահել ամեն անգամ և այդպէս նա զտաւ, որ այդ պոչաւոր աստղը երևացել է 76 տարին մի անգամ:

Այդ հիման վերայ նա զուշակեց, որ աստղը 76 տարուց յետոյ կրկին կ'երևի: Երբ հասաւ այդ ժամանակը, սկսեցին սպասել, թէ կը կատարուի արդեօք նրա զուշակութիւնը—և ճշմարիտ, աստղը երևեց ճիշտ նշանակուած ասարում: Այդ ժամանակից տեսան, որ պոչաւոր աստղերն էլ ունեն իրենց կարգ ու կանոնը, հետևաբար նրանց երևելը Աստուծոյ բարկութեան նշան չէ, այլ հասարակ երկնային կանոն, որ սահմանուած է նրանց համար:

Գեռ աւելի ուշ նկատեցին յուսնի վերայի սարերը, ձորերը և ձեղքուածքները: Մրանից 50 տարի առաջ անգլիացի Գերշելը հնարեց այնպիսի զիտակ, որով մի քանի հազար վերսա հեռու կարելի է տեսնել և որին զրա համար էլ հեռադիտակ են ասում:

Այդ հեռադիտակով նկատեցին յուսնի վերայ այն առարկաները, որոնց մենք այժմ ծանօթ ենք: Նոյնպէս նրա միջոցով տեսան, որ յարդգողի ճանապարհը հասարակ շերտ չէ երկնքի վերայ, այլ առանձին աստղերի անթիւ հաւաքածու:

Վերջապէս նոյն հեռադիտակի միջոցով տեսան, որ այդ յարդգողի ճանապարհի յետևում կայ մի ուրիշ յարդգողի ճանապարհ:

Իսկ այս բոլորից երևում է, որ մարդիկ տարեց տարի աւելի և աւելի են իմանում: Այս ամբողջ զիտութիւնը, որի մասին մենք մինչև այժմ խօսում էինք երեք հարիւր տարի առաջ, համարեա թէ յայտնի չէր բոլորովին. իսկ այժմ մենք նրա մասին մեր պապերից աւելի զիտենք: Զարմանալի չէ, որ այսուհետև էլ նոյնը կը լինի: Ինչ որ մենք գեռ չը զիտենք, ժամանակով մեր յիտազանները կ'իմանան: Այս յատուկ է բոլոր զիտութիւններին. իսկ այս զիտութիւնը, որի մասին խօսեցինք, կոչւում է «աստղագիտութիւն»

Վ Ե Ր Չ.

2761

2013

« Ազգային գրադարան

NL0066889

